

“Ingen forstår hvor slitsomt det er”

Hvordan unge med nedsatt hørsel opplever skolegang og overgangen skole - arbeid

Sluttrapport for prosjektet

“Fra skolebenk til arbeid”

en kvalitativ undersøkelse gjennomført i samarbeid med
Hørselhemmedes Landsforbund

Finansiert med midler fra

Rehab-Nor
Alf Reiar Berge
Øivind Lorentsen

Januar 2009

Forord

Med økonomisk støtte fra Helse og Rehabilitering har Rehab-Nor gjennomført en undersøkelse om tanker og erfaringer unge mennesker med betydelig nedsatt hørsel har i forhold til skolegang og overgangen skole-arbeid. Undersøkelsen retter seg mot ungdom i siste del av videregående skole, under utdanning etter videregående skole, og etter avsluttet utdanning. Vi har rekruttert informanter fra to ulike geografiske områder: Østlandsområdet og Trondheims-området. Felles for informantene fra Østlandsområdet er at de har gått hele eller deler av videregående skole på Briskeby skole og kompetansesenter i Lier. Denne skolen er en spesialskole for ungdom med nedsatt hørsel. Felles for informantene fra Trondheimsområdet (med ett unntak) er at de har gjennomført skolegangen integrert i ordinær "hørende" skole, med støtte fra Møller kompetansesenter på Heimdal.

Undersøkelsen er gjennomført i samarbeid med Hørselshemmedes Landsforbund (HLF). Videre har vi hatt god og velvillig bistand fra Briskeby skole og Møller kompetansesenter til rekrutteringen av informanter. Denne oppgaven skulle vise seg å bli mer omfattende og arbeidskrevende enn ventet, da en relativt stor andel av dem som ble kontaktet med spørsmål om de kunne tenke seg å delta som informanter enten ikke svarte eller vegret seg.

Vi takker alle ungdommene som har stilt opp og delt sine erfaringer og synspunkter med oss. De har åpent fortalt om seire så vel som nederlag, om gleder, men også om såre og vanskelige tanker, følelser og opplevelser. Vi takker også Briskeby skole og kompetansesenter, ved leder for opplæringen Per Otto R. Dahl, og Møller kompetansesenter ved rådgiver Sylvi Nossun som så konstruktivt og velvillig stilte opp både i rekrutteringsprosessen og i drøftinger i ressursgruppa. Takk til HLFU ved Sesilie Halland for konstruktiv deltakelse i ressursgruppa, og til HLF for godt og nyttig samarbeid, gode innspill, og for stor fleksibilitet når tidsrammene viste seg vanskelige å følge opp.

Rehab-Nor inviterte berørte instanser til en dugnad der et foreløpig utkast til rapport ble drøftet. Denne dugnaden fant sted 25.11.2008 i HLFs lokaler i Oslo. Deltakere var: Chris Lyngaas, HLFU, Hanne M. Nøding, HLF, Mona Høsøien og Randi Thelle, NAV SYA, Berit E. Tollefsen og Per Otto R. Dahl, Briskeby skole og kompetansesenter, og Sylvi Nossun, Møller kompetansesenter, i tillegg til Øivind Lorentsen og Alf Reiar Berge fra Rehab-Nor. Vi takker deltakerne for mange innspill som har viktige og nyttige for oss i arbeidet med ferdigstilling av den endelige rapporten.

Rehab-Nor

Januar 2009

Sammendrag

Bakgrunn

Rehab-Nor har gjennomført en undersøkelse om erfaringer og synspunkter unge personer med nedsatt hørsel har fra skolegang og overgangen skole-arbeid. Denne overgangen ansees å være en kritisk fase for hørselshemmet ungdom, noe som også samsvarer med konklusjoner i to tidligere undersøkelser vi har gjort.

Prosjektet er gjennomført i samarbeid med Hørselshemmedes Landsforbund, og med finansiering fra Helse og rehabilitering.

Målsetting

Målet har vært å dokumentere erfaringer ungdom med nedsatt hørsel¹ har fra skole/utdanning og overgangen til arbeid, og å sikre at resultatene blir kjent og kommer til nytte gjennom spredning til og medvirkning av viktige aktører innen området.

Metodikk, informanter, gjennomføring

Vi har, i nært samarbeid med Briskeby skole i Lier og Møller kompetansesenter ved Trondheim, rekruttert i alt 20 informanter i følgende faser: Elever i nest siste og siste år på videregående skole, elever i høyere utdanning, og personer som avsluttet sin utdanning for 2-3 år siden. Informantene er rekruttert i Østlandsområdet og Trondheimsområdet. Førstnevnte har gått hele eller deler av videregående på spesialskole. Informantene i Trøndelag, med ett unntak, har gått utdanningsløpet integrert, med faglig støtte fra Møller kompetansesenter.

Undersøkelsen er kvalitativ, basert på dybdesamtaler med støtte i en guide. Vi har tatt for oss informantenes helhetlige erfaringer og refleksjoner fra hele løpet fra og med barnehage og til der de er på samtaletidspunktet.

De 20 informantene, 10 kvinner og 10 menn, er i alder 17-29 år. Seks går på videregående, fire på Briskeby, to integrert med oppfølging fra Møller. En er trainee et år mellom videregående på Briskeby og studier. Sju studerer, tre av disse har gått segregert og fire integrert på videregående. Seks har avsluttet utdanning for en tid siden, fire med bakgrunn fra Briskeby og to med bakgrunn fra integrert videregående. Fem av dem er i arbeid, en har vært i arbeid, men venter på avklaring om uføretrygd.

Hørselstapet varierer fra moderat (ca 30 dB) til nær døv (en er døv, men fungerer som tunghørt med CI²).

Erfaringer fra barnehage og barneskole

Alle har gått i barnehage/-park, seks med ulike former for spesialopplegg (ikke alle hadde nedsatt hørsel så tidlig). To av dem som hadde størst hørselstap hadde ingen form for spesiell oppfølging.

¹ I denne undersøkelsen har vi valgt unge som har norsk talespråk som primærspråk som målgruppe. Mange av dem nyttiggjør seg også tegnspråk i ulike situasjoner. For personer med tegnspråk som primærspråk er situasjonen på flere områder noe ulik. En tilsvarende undersøkelse kunne derfor med fordel vært gjort også for denne gruppen.

² CI: Cochleaimplantat, et elektronisk høreapparat. Elektroder implanteres i sneglehuset (cochlea) i det indre øret. Lyd omformes til elektriske signaler i et utvendig "høreapparat", og disse signalene ledes via de implanterte elektrodene direkte til hørselsnerven, som så sender signalene videre til hjernen for bearbeiding og tolkning som lyd-signaler.

18 gikk fullt integrert i barneskolen, en gikk på spesialskole og en gikk en dag i uken på spesialskole. 10 av dem som gikk integrert gikk i små klasser (10-15 elever), fordi skolene var små eller fordi foresatte "kjempet" igjennom deling av store klasser.

Det ble iverksatt ulike tiltak for de fleste allerede i barneskolen. Så godt som alle sier at det bare var på grunn av foresattes "kamp".

Informantenes opplevelse av barneskolen varierer fra rimelig OK (ca halvparten) via mindre positive og til negative. De mest negative erfaringene er knyttet til at de allerede da falt utenfor sosialt. Noen ble tidlig mobbeobjekter. Faglig var det engelsk som var mest problematisk.

Erfaringer fra ungdomsskolen

De fleste gikk også ungdomsskolen integrert, men enkelte gikk også over til spesialskole ved starten eller underveis. Ungdommene opplevde økende problemer. Klassene var større, og tilpasnings-tiltakene generelt færre og dårligere, mens de faglige kravene gradvis ble større. Mest negativ var opplevelsen av å "være annerledes", noe som i stor grad skyldtes problemer med å følge med i den verbale kommunikasjonen, som blir viktigere og viktigere sosialt i disse årene.

Noe få har hovedsakelig gode erfaringer. De hadde lærere som så det som en positiv utfordring å få en elev med nedsatt hørsel, og gode tilretteleggingstiltak ble iverksatt, ikke minst med små klasser.

De som byttet fra integrert til spesialskole i løpet av ungdomsskolen (men fortsatt bodde hjemme) beskriver overgangen som en "utrolig deilig opplevelse", spesielt det å bli en del av et miljø med jevnaldrende der en ikke skiller seg ut og er "spesiell".

Erfaringer fra videregående skole

Snaut halvparten har gjennomført eller er i ferd med å gjennomføre hele videregående skole integrert, omtrent like mange segregert, og noen har byttet fra integrert skole til spesialskole underveis. Andelen som har søkt til spesialskolen har således økt, og bakgrunnen er de mange negative erfaringene på ungdomskoletrinnet.

Valg av fagretning på videregående synes i liten grad å være påvirket av hørselsnedsettelsen, med det unntaket at noen har blitt "tvunget" til å velge litt utenom primære ønsker fordi de ville gå på spesialskole, der de opplevde valgmulighetene som noe begrenset (valg av andre fag ville kreve at disse fagene ble tatt i normal skole i nærheten av spesialskolen).

Mange av dem som har gått/går på Briskeby betegner tiden der som positiv, til dels som "et avgjørende vendepunkt". Lærekreftene framholdes som "gode både hva angår fag og engasjement". God tilrettelegging medfører mindre slit. Men det aller viktigste er det sosiale, det å være en likeverdig del av et fellesskap. En mulig ulempe kan være at miljøet blir litt for "lite og trygt". Noen mener det var et tilbakeskritt at skolen flyttet fra Oslo, der hadde en flere muligheter i miljøet utenom skolen. Noen uttaler også at det faglige nivået på spesialskolen kunne vært høyere, i det fagnivået i for stor grad tilpasses de svakeste elevene.

Informantene med integrert videregående skolegang har ulike erfaringer, men noe er gjennomgående: Hvor utslitt de er etter skoledagen og hvor lite overskudd de har til normale sosiale aktiviteter utenom skoletida. Dette kommer i tillegg til kommunikasjonsproblemene, og forsterker "den integrerte isolasjonen". En forklaring synes å være mangel på kompetanse og forståelse for hørselsproblematikk hos skolens ledelse og lærere. Det hjelper noe når kompetansesenter gir opplæring, spesielt når denne skjer på den enkelte skole og ikke ved at lærere reiser på kurs.

Fravær av, eller dårlig fungerende tilrettelegging, bidrar også betydelig til å gjøre skolehverdagen slitsom for de integrerte elevene.

To informanter hadde tegnspråktolk gjennom videregående skole. For den enes vedkommende skyldtes dette andre elever med større hørselstap. Denne informanten "skulle" således ikke hatt tolk. Begge uttrykker imidlertid langt mindre problemer med slitenhet enn resten.

Vi har et par eksempler på overgang fra offentlig til privat videregående skole (ikke spesialskoler) i materialet. Dette har til dels fungert utmerket i disse to tilfellene. Disse to informantenes erfaringer stiller på mange måter erfaringene til de øvrige som har gått integrert i relieff, og illustrerer kritiske faktorer for integrering av elever med nedsatt hørsel: Størrelsen på lokalene og klassene, graden av vilje til å legge til rette, interesse og engasjement hos lærerne.

Integrert eller segregert skolegang?

Vi har drøftet mer prinsipielt integrert kontra segregert skolegang med de eldste informantene. Alle er "egentlig" for integrering, men påpeker at isolasjon og nederlagsopplevelse i en integrert skolesituasjon kan være mer ødeleggende for livet videre enn en periode med segregert skolegang. En informant uttrykker dette slik: *"Integrert isolasjon i ungdomsårene er mer ødeleggende enn segregert fellesskap."*

Yrkesveiledning, videregående skoles fokus på og forberedelse for yrke

Informantene sier de har fått lite yrkesveiledning ut over besøk på "jobbmesser". Eventuell bistand fra skolens rådgivere har det kommet lite ut av, uansett skoletype.

Bare to informanter er tilfreds med den yrkesveiledningen de har fått så langt. Den ene fikk denne av saksbehandler på lokalt NAV-kontor, den andre av lærere på privat videregående skole.

Informantene mener at videregående skole har lite fokus på å utfordre til videre utdanning til arbeid. Et unntak er en privat videregående skole. Informantene etterlyser spesielt bredere kompetanse i forhold til yrkeslivet som basis for veiledningen, og mer individuell og proaktiv oppfølging.

De som har fullført videregående skole mener stort sett den ga et rimelig bra grunnlag for videre skolegang/studier. De som har gått på spesialskole framhever den personlige og sosiale plattformen som skolen ga. Rent faglig mener de fleste, uansett skole, at de ble hengende noe etter sine jevnaldrende på videregående.

Informantene har mange synspunkter på hvordan skolen kan bevisstgjøre i forhold til valg av yrke. De nevner bl a: Fokuser på sosial mestring og fungering, stille faglige krav, individualisere opplegg, være raske til å be om hjelp fra miljøer med spesialkompetanse på hørsel, bringe temaet utdanning og yrkesvalg eksplisitt på bane, veilede i forhold til yrkesvalg, og oppmuntre elevene til å skaffe seg arbeidserfaring gjennom feirejobbing mv.

Bakgrunn for valg av utdanning etter videregående skole

12 er i gang med eller har fullført utdanning ut over videregående skole. Bare to sier at hørselsnedsettelsen har påvirket valg av fag/studium i særlig grad. En av dem fikk CI, noe som åpnet nye muligheter. Den andre valgte mye med utgangspunkt i mulighet for arbeid der nedsatt hørsel ikke ble antatt å bety så mye. Noen flere har gjort faglige valg underveis i studiene som har vært begrunnet i hørselsnedsettelsen.

Tilrettelegging i studiesituasjonen

Tre har brukt tegnspråktolk gjennom hele studiet, og dette har fungert meget godt. To har i perioder hatt store problemer med å få tak i tolk.

Teleslynge- og høytaleranlegg er bare delvis tilgjengelig på studiestedene, og av varierende kvalitet. Det skorter også på foreleseres vilje til å bruke mikrofon og til å levere ut forelesningsnotater. De fleste får bra støtte fra medstudenter dersom de ber om dette.

De fleste sier de blir mye mer slitne enn medstudentene. I likhet med erfaringene fra videregående skole opplever imidlertid de studentene som har tegnspråktolkning at dette med slitenhet er mindre påtrengende enn de som ikke har slik tilrettelegging.

Jobberfaring før/under skolegang og studier

Nesten 2/3 har hatt sommerjobb el lign i utdanningsperioden, et par av dem til tross for avkorting i attføringsstønad fordi de jobbet. Relativt færre elever ved spesialskoler enn elever som går integrert skaffer seg slik erfaring. Det er ingen sammenheng mellom graden av hørselsnedsettelse og hvem som jobbet ved siden av skolegang eller studier.

Jobberfaring etter fullført utdanning

Sju har jobberfaring, en som trainee før videre studier. En av de sju er sannsynligvis i ferd med å gå over til uføretrygd grunnet progredierende sykdom. Kun en har gått rett fra yrkesrettet videregående til jobb, de andre har studert etter videregående før de har gått over i jobb. Ingen har hatt samarbeid med Aetat/NAV for å få jobb, de har søkt arbeid på vanlig måte.

Bare en har spesiell tilrettelegging på arbeidsplassen. Terskelen for å be om slik tilrettelegging på egne vegne er høy. Flere bruker MikroLink³ ved møter mv.

Nesten alle som er i arbeid sier at de har problemer knyttet til hørselen i arbeidssituasjonen, knyttet til møter, telefonbruk og matpauser. Noen har arbeid som muliggjør at en stor del av arbeidet kan utføres alene, i stillhet. Andre har ikke den samme muligheten. De uttrykker at det går, men at de opplever seg som mye mer slitne enn sine kolleger etter endt arbeidsdag.

Relasjonen til kollegene beskrives som grei, selv om utviklingen av sosiale nettverk hemmes av at de er slitne og har lite ork til sosiale aktiviteter utenom arbeidstid.

Erfaringer med NAV

Kontakten informantene har hatt med NAV er hovedsakelig knyttet til vedtak om attføring. De fleste har stort sett positive erfaringer, men enkelte eksempler på negative opplevelser er også rapportert. Disse er bl a knyttet til informantenes opplevelse av ikke å bli "sett", og av et ensidig og lite konstruktivt fokus på problemer.

En informant opplever å ha fått klok og god veiledning i forhold til valg av utdanningsvei og yrke av saksbehandleren på sitt lokale NAV-kontor.

Tekniske hjelpemidler

Alle har høreapparat (inklusive en som har CI), og alle unntatt en bruker høreapparat regelmessig. Av andre tekniske hjelpemidler er det relativt få som er i aktiv bruk. Informantene har imidlertid hatt mye forskjellig utstyr, men har ikke funnet særlig mye av dette så nyttig. Mobiltelefonen, med tekstmeldinger og vibrerende varsling, er kanskje det mest brukte tekniske hjelpemiddelet.

³ MicroLink: FM-mottaker koplet direkte til høreapparatet, kombinert med mikrofon med FM-sender.

Sosialt/fritid nå

Av dem som går eller har gått videregående integrert er det få som mener at deres hørselsnedsettelse begrenser sosialt nettverk og sosial deltakelse, og de oppgir også å ha både normalthørende og hørselshemmede venner. Av dem som går eller har gått på spesialskole er andelen informanter som mener hørselsnedsettelsen begrenser deres sosiale aktivitet og nettverk større. Noen av disse sier dessuten at de bare eller i all hovedsak har venner med nedsatt hørsel. Alle sier imidlertid at de opplever seg mye mer slitne etter skole-/arbeidstid enn medelevene/kollegene, og at det derfor koster mer for dem å være sosialt aktive.

Drøfting

Utvalget vårt består av 20 unge mennesker med nedsatt hørsel. Utvalget er blitt noe skjevt i og med at vi ikke har lyktes i å få tak i mer enn en informant som har gått rett fra yrkesfaglig videregående til jobb, og at bare en har avsluttet utdanning og er på vei mot uføretrygd. Utvalget har således en overvekt av "vellykkede" unge med nedsatt hørsel.

Informantene har alle betydelige utfordringer knyttet til nedsatt hørsel, men alle har hatt som utgangspunkt at de skal få seg utdanning og jobb. De er godt orienterte om sine rettigheter, spesielt de som har gått på spesialskole, og de fleste har fått innvilget attføring for deler av skole- og studietiden.

Flere sier de har fått "i overkant" med tekniske hjelpemidler opp gjennom årene, og at de fleste av disse ikke er i bruk. De er tilsynelatende lite interessert i hjelpemidler, som de signaliserer at kan virke stigmatiserende og representere mer "plunder og heft" enn nytte. Flere ser også ut til å ha vært lite aktive i forhold til å gi tilbakemelding og levere tilbake utstyr som ikke er funnet nyttig.

Regler om trekk i utbetalt attføringsstønad når mottaker er i lønnet feriearbeid har som en konsekvens at ungdom som mottar attføring ikke har noe økonomisk incitament til å ta sommerjobb o lign. Slik regelverket er utformet kan det således bidra til at unge ikke får den viktige erfaringen slik jobbing gir. Samtidig er det slik at unge med nedsatt hørsel har et større behov enn andre for å hvile i helger og ferier. Vi mener imidlertid det er negativt at de som likevel prioriterer å jobbe så høyt at de skaffer seg feriejobber, opplever å bli "straffet" økonomisk gjennom trekk i attføringspengene.

Nedsatt hørsel representerer en betydelig utfordring i forhold til mange yrker og arbeidsplasser. Unge med nedsatt hørsel har derfor et spesielt behov for veiledning i forhold til valg av utdanningsretning og yrke. Få av informantene sier de har fått slik veiledning. De som har gått videregående integrert har stort sett vært henvist til det ordinære rådgivningsapparatet, og de få som har benyttet dette har lite positive erfaringer. Hovedproblemet synes å være manglende kompetanse og forståelse der i forhold til hørselsnedsettelse. Heller ikke de med erfaring fra spesialskole er tilfredse på dette punktet. Ankepunkt her ser ut til å være for lite bred og oppdatert kunnskap om arbeidsmarkedet og for lite proaktiv individuell oppfølging og veiledning. Mest positive med veiledningen er en informant som gikk over på privat videregående skole og beskriver god oppfølging der, og en som fikk god veiledning på lokalt NAV-kontor.

Informantene forteller om at "glipp" på tidligere integrerte skoletrinn har medført huller i grunnleggende forståelse i enkelte fag. Slike glipp skyldes i stor grad dårlig tilrettelegging og oppfølging, og fører til problemer gjennom utdanningsløpet. Det samme gjelder for begrepsforståelse og ordforråd. Vi mener informantenes erfaringer viser et klart behov for en "støttespiller" som kan følge opp og støtte i forhold til de mange "små tingene" som kan glippe i løpet av skoledagen.

De fleste som har erfaring fra spesialskole på videregående nivå (tre skoler er representert i materialet) har en opplevelse av at det faglige nivået kunne ha vært høyere. På den annen side sier elevene med bakgrunn fra Briskeby at denne skolen har svært engasjerte lærere. Dessuten ligger skolen

over gjennomsnittet i eksamensresultater (iflg informasjon fra skolens ledelse). Informantenes oppfatning av det faglige nivået er muligens påvirket av deres opplevelse av klart forbedret mestring i skolesituasjonen når de kommer til en godt tilrettelagt undervisning på Briskeby.

Flere understreker hvor avgjørende trygg identitet og tro på egen mestringsevne er som grunnlag for framtidig yrkesdeltakelse. Samtidig er det nettopp på disse områdene integrert skolegang oppleves mest problematisk. Kommunikasjonsproblemene rammer spesielt hardt i ungdomsårene, når egen identitet i stor grad etableres i relasjon til de jevnaldrende, og det å skille seg ut og ikke "henge med" oppleves som det verst tenkelige.

Hørselsnedsettelsen er i seg selv en stor utfordring. Men konsekvensene kunne for mange blitt mindre om skolen hadde fulgt opp med bedre tilrettelegging teknisk/akustisk og pedagogisk. Informantenes historier antyder svikt i skolens kunnskaper og forståelse. Kompetansesentres veiledning til lærere og skoler med elever med nedsatt hørsel framstår som effektiv, særlig når dette skjer på den enkelte skole og ikke ved at enkelte lærere reiser på kurs.

Materialet vårt inneholder mange eksempler på gode tilretteleggingstiltak, hvorav noen skiller seg ut som spesielt effektive. Ikke minst gjelder dette at undervisningen skjer i små grupper (inntil 15). Når så mange forteller hvor avgjørende viktig dette har vært for dem, og hvor umulig det ble f.eks etter overgangen til videregående der klassestørrelsen ble mer normal, er det grunn til bekymring i forhold til dagens trend mot undervisning i store "landskap" og store grupper.

Et annet tiltak som informanter beskriver som vellykket er tegnspråktolking, både på videregående skole og på høyskole/universitet. Dette gjelder selv om ingen av våre informanter er primært tegnspråklige, og det gjelder også når tolk er satt inn av hensyn til elev med større hørselstap enn informantens. Det kan synes som tolking er et så effektivt virkemiddel for å redusere belastningen for elever og studenter med nedsatt hørsel at en bør være rimelig rundhåndet med å ta slike i bruk, forutsatt at de aktuelle studentene kan tilstrekkelig tegn. Flere av informantene våre har lært seg noe tegnspråk, bl a på fritida, og er pragmatiske i forhold om de "egentlig" er tegnspråkbrukere eller ikke. De bruker den kommunikasjonskanalen, eventuelt kombinasjoner av ulike kanaler, som fungerer best i ulike situasjoner.

Informantene understreker betydningen av at tiltak som iverksettes i så liten grad som mulig virker stigmatiserende. Undervisning med ekstra lærerressurs i klassen framholdes således som langt å foretrekke framfor at eleven tas ut av klassen for en-til-en-undervisning. Det understrekes at når f.eks audiopedagog kommer til klassen for å informere, må ikke hovedfokus være hvor spesiell eleven med nedsatt hørsel er, og hvor vanskelig det er å kommunisere med vedkommende. Informanter har opplevd at slik informasjon fra fagfolk bare har gjort situasjonen vanskeligere.

Fortsatt ser det ut til at mye av den vellykkede tilretteleggingen som faktisk blir foretatt mer er resultat av at foreldre "sloss" enn av vurderinger og innspill fra fagapparatet. Her ser det ut til å være en systemsvikt.

INNHold:

Forord	I
Sammendrag	II
1 Bakgrunn, målsetting og organisering	1
1.1 Bakgrunn	1
1.2 Målsetting	2
1.3 Organisering	2
2 Metodisk tilnærming og gjennomføring	3
2.1 Rekruttering av informanter	3
2.2 Metodikk, gjennomføring.....	4
2.3 Informanter	6
3 Hva informantene fortalte	8
3.1 Barnehage/barnepark	8
3.2 Barneskole	8
3.3 Ungdomsskole	10
3.4 Videregående skole	11
3.5 Valg av yrke, rådgivning.....	15
3.6 Hvilket grunnlag gir videregående skole for utdanning og arbeid?	16
3.7 Høyere utdanning etter videregående skole	17
3.8 Jobberfaring før/under skolegang og studier	19
3.9 Jobberfaringer etter fullført utdanning	19
3.10 Erfaringer med NAV	20
3.11 Tekniske hjelpemidler og andre støtteordninger via NAV	21
3.12 Sosialt/fritid nå	22
4 Drøfting	23
4.1 Innledning	23
4.2 Kunnskap om rettigheter og plikter	24
4.3 Kunnskap om arbeidsmarkedet, muligheter og begrensninger	25
4.4 Faglig kompetanse.....	27
4.5 Trygghet, identitet, tro på egen mestringsevne, sosiale ferdigheter.....	29
4.6 Tilrettelegging	30
5 Konklusjoner og anbefalinger	34

1 Bakgrunn, målsetting og organisering

1.1 Bakgrunn

Overgangsfasen mellom utdanning og arbeid anses å være kritisk for unge personer med nedsatt hørsel. Problemer som oppstår i denne overgangsfasen vil imidlertid ofte ha røtter tilbake til tidligere perioder, til valg som er foretatt, kunnskap og erfaringer, holdninger og mål, ulike ordninger og støttefunksjoner mv.

Med støtte fra Helse og rehabilitering gjennomførte Rehab-Nor i 2002-03 undersøkelsen "Hørselshemmede og arbeid. En undersøkelse om erfaringer og synspunkter knyttet til arbeid som livsarena" (1). Selv om fokuset da ikke var spesielt forhold knyttet til overgangen skole - arbeid, ga noen av informantene uttrykk for at utdanningssystemet burde være mer nytenkende i forhold til hvilke yrker det tilbys utdanning til for personer med nedsatt hørsel. Noen savnet mer kunnskap om utviklingen på arbeidsmarkedet framfor fokus på de mer tradisjonelle yrkene. Noen savnet også opplegg som kunne styrke deres kunnskap om arbeid som livsarena, om arbeidslivets "skrevne og uskrevne regler", noen ønsket seg bedre veiledning mv.

Som et ledd i oppfølgingen av Regjeringens handlingsplan "Et helhetlig rehabiliteringstilbud til hørselshemmede" engasjerte Sosial- og Helsedirektoratet i 2005 Rehab-Nor til å gjennomføre en utredning med målsetting å identifisere terskler og anbefale tiltak for deltakelse i arbeidslivet for personer med nedsatt hørsel. Undersøkelsen ble gjennomført med involvering av en rekke aktører: Brukere (HLF og Norges Døveforbund), fagpersoner, myndighetsorgan (Rikstrykdeverket, Aetat, Fornyings- og administrasjonsdepartementet, Arbeids- og inkluderingsdepartementet, Utdanningsdirektoratet), Kommunenes Sentralforbund, LO, NHO, Arbeidsmarkedsbedriftenes Landsforbund m.fl. Involveringen var dels gjennom deltakelse i dugnads- og drøftingsprosesser, og dels gjennom dybdeintervju. I rapporten fra denne undersøkelsen (2) pekes det på flere forhold som kan redusere mulighetene for at ungdom med nedsatt hørsel skal komme i arbeid etter endt utdanning:

- Utestenging (reellt og/eller opplevd) fra naturlig fellesskap med andre kan skape grobunn for isolering, redusert selvfølelse og utrygghet. Trygghet og opplevelse av kontroll er viktig som grunnlag for å gå inn i en arbeidssituasjon.
- Deltakelse i utdanning i regi av kompetansesentra eller spesielle klasser kan gi en trygghet i selve skolesituasjonen, men samtidig øke terskelen i forhold til det å entre den noe "utrygge" arbeidsarenaen. Det ble etterlyst mer proaktive strategier for "integrering".
- Det er behov for å være bevisst i forhold til valg av utdanning til hvilke yrker, - gjerne tidlig i utdanningsfasen. Det er viktig at utdanningsinstitusjonene medvirker aktivt i en slik bevisstgjøringsprosess.
- Det er viktig at utdanningssystemet følger aktivt med i utviklingen av arbeidssektoren, slik at en kan gå tidlig inn med veiledning ut fra utviklingen til enhver tid innen arbeidslivet, og i forhold til kunnskaper og erfaringer om karakteristika ved ulike yrker i forhold til det å ha nedsatt hørsel.
- Ungdom med hørselsnedsettelse får vanligvis mindre tidlig erfaring fra arbeidslivet enn annen ungdom. Årsaken er at de sjeldnere enn annen ungdom vinner praktisk erfaring fra arbeidslivet gjennom feriejobber mv.
- Attføringspenger under høyere utdanning, også under ferier, kan redusere et eventuelt økonomisk incitament til å ta feriejobber.

- Det oppleves som om overgangen mellom skole og arbeid representerer et "ingenmannsland" når det gjelder ansvar for oppfølging. Den enkelte person med nedsatt hørsel faller lett mellom utdanningsinstitusjonene på den ene siden og Aetat / Trygdeetat (heretter NAV) på den andre.
- Møtepunkter med tjenestesystemet kan være kritiske. Tjenestesystemet kan oppleves som "fortellende" og "styrende" framfor "lyttende", og kan oppleves som en terskel mer enn som en støtte i forhold til det å komme i arbeid.
- Ventetid på tekniske hjelpemidler, tiltak for tilrettelegging av miljø og andre løsninger kan være et stort hinder for å kunne konkurrere med andre arbeidssøkere.
- Personer med hørselsnedsettelse erfarer problemer med bistand til helhetlig integrering på arbeidsplassen, herunder forhold som gjelder sosial integrering og muligheter for deltaking i videreutvikling og videre kvalifisering. En savner helhetlige tilnærminger og støtteprosesser.

Det finnes mange oppfatninger omkring den kritiske overgangsfasen mellom utdanning og arbeid. Dette gjelder ikke bare ungdom med nedsatt hørsel, men ungdom med funksjonsnedsettelse generelt. Det er imidlertid gjennomført få undersøkelser der en har spurt personene det gjelder om deres erfaringer og synspunkter. Heller ikke den store danske undersøkelsen "Når hørselen svigter" (3) gjør det.

Rehab-Nor mener at erfaringene fra de personene saken gjelder representerer en viktig kilde til informasjon om kritiske faktorer og hva som bør forbedres for at tersklene for å komme i arbeid etter utdanning blir så lave som mulig. Derfor utviklet vi dette prosjektet og søkte, i samarbeid med HLF, Helse og rehabilitering om midler til gjennomføringen av det.

1.2 Målsetting

Hovedmålet for prosjektet har vært å hente fram informasjon fra ungdom med nedsatt hørsel om deres egne erfaringer og synspunkter fra overgangsfasen fra utdanning til arbeid. Prosjektet har også som målsetting å sikre best mulig nyttiggjøring av resultatene gjennom spredning til og medvirkning av viktige aktører innen området.

Undersøkelsen har rettet seg mot tunghørte/sterkt tunghørte, dvs personer som ikke primært bruker tegnspråk og tolk i kommunikasjon med hørende. Denne avgrensningen ble valgt da situasjonen for personer som primært bruker tegnspråk på mange måter har sine egne karakteristika. – Dette utelukker imidlertid ikke at enkelte av informantene bruker og har god nytte av tegnspråk i enkelte situasjoner, som f.eks ved forelesninger i store klasser.

1.3 Organisering

Rehab-Nor er faglig og økonomisk ansvarlig for gjennomføringen av prosjektet. Hørselshemmedes Landsforbund (HLF) og dets ungdomsorganisasjon (HLFU), Briskeby skole og kompetansesenter og Møller kompetansesenter har deltatt i en ressursgruppe. Denne har bidratt gjennom en innledende drøfting av detaljer i prosjektdesign og innholdet i intervjuguide. Den deltok også, sammen med representanter for NAV, i analyse og drøfting av resultater og anbefalinger i siste del av prosjektet. Resultatene av denne drøftingen er innarbeidet i rapportens siste kapittel, "Konklusjoner og anbefalinger".

2 Metodisk tilnærming og gjennomføring

Undersøkelsen er kvalitativ, basert på dybdesamtaler med et utvalg informanter som har egenerfaring med nedsatt hørsel i videregående skole/høyere utdanning, overgangen utdanning-yrke, og som yrkesaktive.

2.1 Rekruttering av informanter

Målgrupper

Vi har rekruttert informanter i følgende tre faser av utdanningsløpet:

- Elever i videregående utdanning, fra nest siste og siste år på videregående skole.
- Elever i høyere utdanning.
- Personer som avsluttet sin utdanning for 2-3 år siden.

Denne tilnærmingen er valgt for å få informasjon fra personer i ulike livsfaser og med ulik erfaring i forhold til arbeid som livsarena. Tanken har vært å samtale med personer som kan reflektere ikke bare om sin nåsituasjon, men som også kan se denne i sammenheng med opplevelser og erfaringer fra tidligere faser i livet.

Vi har ønsket å samtale med personer med erfaringer fra ulike opplegg for skolegangen, spesielt videregående skole, og har derfor rekruttert informanter i to geografiske områder:

- Østlandsområdet: Informanter som har gått hele eller deler av videregående skole på Briskeby skole, som er en spesialskole for elever med nedsatt hørsel. Undervisningen foregår auditivt (talespråk), ikke med tegn.
- Trondheimsområdet: Informanter som har gått utdanningsløpet integrert, med faglig støtte fra Møller kompetansesenter.⁴

Planen var å samtale med ca fem personer i hver av de tre gruppene nevnt ovenfor og i hvert av de to geografiske områdene. Dette tilsvarte et planlagt samlet antall informanter på 30.

Prosedyre for rekruttering

Rekrutteringen har basert seg på et nært samarbeid med Briskeby skole og kompetansesenter AS i Lier og Møller kompetansesenter ved Trondheim. Prosedyren har vært som følger:

Rehab-Nor har fått anonymiserte lister fra Briskeby og Møller over personer i de tre fasene nevnt over (kap 2.1.1). Listene inneholdt informasjon om:

- Hvilken fase/gruppe personen tilhørte
- Kjønn
- Alder
- Fag-/studieretning videregående skole/høgskole/universitet

⁴ Vi har en informant, rekruttert gjennom Møller kompetansesenter, som strengt tatt ikke hører til noen av de to geografiske gruppene. Det er en høgskolestudent fra en annen kant av landet, som har gått hele skoleløpet til og med videregående på spesialskole, men med jevnlig kontakt også med den ordinære skolen i lokalmiljøet. Vi har valgt å inkludere denne informanten da vedkommendes erfaringer stemmer godt overens med erfaringene til de øvrige med spesialskoleerfaring.

- Hvor langt kommet i studiene
- Når avsluttet videregående skole
- I arbeid: Hva slags arbeid

Da Møller kompetansesenter har noe begrenset oversikt over personer etter fullført videregående skole, kontaktet vi medarbeider ved Spesialenheten for syn og hørsel ved NAV Arbeidsrådgivningskontoret Sør-Trøndelag med forespørsel om bistand. Vi ba om tilsvarende tilbakemelding i forhold til personer i overgangsfasen utdanning-jobb, eller som avsluttet utdanningen for noe tid siden. Responser på vår henvendelse var i utgangspunktet positiv. Men etter lang tid og flere nye samtaler uten at det kom noe ut av det, fant vi å måtte gi opp denne rekrutteringsmuligheten. Dette hadde da allerede medført forsinket framdrift av prosjektet. Når det ble klart at vi likevel ikke ville få hjelp fra NAV Arbeidsrådgivningskontoret, hjalp Møller oss med noen kontakter basert på sitt kjennskap til personer som de tidligere hadde hatt kontakt med.

Ut fra listene vi fikk fra Briskeby og Møller valgte Rehab-Nor ut potensielle informanter som vi ønsket skulle forespørres om å delta i undersøkelsen. I utgangspunktet ble denne utvelgelsen gjort ut fra et ønske om best mulig fordeling mellom de tre ulike gruppene og de to geografiske områdene.

Våre ønsker ble oversendt Briskeby og Møller sammen med et forslag til skriftlig forespørsel om deltakelse og svars skjema (vedlegg 2). Briskeby og Møller kontaktet de personene vi hadde avmerket, og svars skjema i utfylt stand ble returnert til Rehab-Nor.

Det viste seg imidlertid å bli vanskelig å rekruttere informanter i henhold til våre ønsker. Uventet mange av dem som ble spurt takket nei til å delta. Ikke minst var dette tilfelle for elever i videregående skole. Dessuten ble det vanskelig å rekruttere ferdig utdannede informanter i Trondheimsområdet siden vi, som nevnt, ikke fikk bistand fra Arbeidsrådgivningskontoret i Sør-Trøndelag slik vi var blitt muntlig forespeilet og derfor hadde basert oss på.

Kontaktpersonene vi har samarbeidet med ved Briskeby kompetansesenter og skole og Møller kompetansesenter har strukket seg langt for å bistå oss med å få et akseptabelt antall informanter. Vi har, i samråd med prosjektkoordinator i HLF, også strukket prosjektet i tid for å få nok informanter.

2.2 Metodikk, gjennomføring

Samtaleguide

Undersøkelsen er kvalitativ. Det betyr at informantenes erfaringer og synspunkter hentes fram gjennom dybdesamtaler, med støtte i en samtaleguide som er spesielt utarbeidet for formålet (Vedlegg 1). Da informantene våre var i noe ulike faser, opererte vi med litt ulike varianter av guiden. Men forskjellen var i hovedsak at spørsmål knyttet til seinere faser var kuttet ut for informanter i de tidlige fasene av utdannings-/jobbløpet. Vedlegg 1 inneholder den mest omfattende guiden, den for samtaler med informanter som hadde fullført utdanningen for noen tid siden.

Samtaleguiden er bygget opp med tanke på å kunne analysere brukernes erfaringer med overgangen til arbeid, og det å stå i arbeid. Da viktige deler av grunnlaget for denne overgangen legges tidlig, har vi snakket med informantene om deres erfaringer fra hele løpet fra og med barnehage og fram til samtale tidspunktet, med økende detaljeringsgrad.

Hovedpunktene i samtaleguiden:

- Kort om barnehage, barneskole og ungdomsskole.

- Mer inngående om videregående skole: Bakgrunn for valg av skole og fag, tilrettelegging, hvordan skolesituasjonen ble opplevd faglig og sosialt, om lærere og medelever forsto og tok hensyn til situasjonen, og om og på hvilken måte spørsmål om videre utdanning og valg av yrke ble tatt opp.
- Kontakt med og eventuelle råd fra arbeidskontor/NAV
- Jobberfaring under skolegang/studier
- Høyere utdanning etter videregående skole: Bakgrunnen for valg av fag og studiested og når valget ble foretatt, hvor mye anstrengelse studiene krevde, tilrettelegging, hvordan studiensituasjonen ble opplevd faglig og sosialt, om forelesere og medstudenter forsto og tok hensyn til situasjonen, og refleksjoner om grunnlaget fra videregående skole og hvordan videregående skole best kan bidra i forhold til videre utdannings- og yrkesvei
- Erfaringer som arbeidssøkende
- Nåværende situasjon. Erfaringer som elev/student/arbeidstaker, faglig og sosialt. Arbeidsoppgaver, karrieremuligheter, overskudd på og utenfor skole/studiested/jobb

Det vises til samtaleguiden i vedlegg 1 for nærmere detaljer.

Gjennomføring av samtale, registrering

Samtalene er gjennomført i perioden siste halvdel av januar – første halvdel av juni 2008. Samtalene tok fra halvannen til omtrent tre timer.

Samtalene er gjennomført der informantene har ønsket det: Hjemme, på skole/ høyskole/ kompetansesenter eller på arbeidsplass. For to av informantene har det kommet praktiske ting i veien, slik at vi ikke har kunnet møtes som tenkt. Etter forslag fra dem selv, og siden vi har hatt problemer med å rekruttere det ønskede antallet informanter, valgte vi å gjennomføre samtale med disse to pr telefon.

Hver samtale er innledet med at vi har gått gjennom noen innledende punkter:

- Nærmere informasjon om undersøkelsen, hensikt, omfang mv
- Orientering om Rehab-Nors uavhengige rolle i forhold til skole-/utdanningssystemet, NAV og andre deler av hjelpeapparatet
- Orientering om at dersom det skulle komme opp saker som burde vært fulgt nærmere opp, f.eks i forhold til rettigheter/ytelser el lign, har ikke Rehab-Nor anledning til å gå inn i slike saker.
- Presisering om at informanten fritt kan velge ikke å svare på enkeltspørsmål som stilles, og at det er full anledning til å trekke seg fra hele undersøkelsen, underveis i samtalen eller etterpå, dersom dette oppleves ønskelig når informanten ser mer hva den går ut på.

Dette med anledning til å velge ikke å svare på enkeltspørsmål er også gjentatt underveis i enkelte av samtale, når en har kommet inn på tema som tydelig er vanskelige og berører informantene. Alle har imidlertid ønsket å fortsette og fortelle åpent om sine erfaringer og opplevelser.

- At informasjonen som innhentes vil bli behandlet konfidensielt slik at enkeltinformanter ikke skal kunne bli gjenkjent, og at notater mv vil bli makulert når rapport er skrevet.

Vi har lagt vekt på å få fram informantenes tanker og erfaringer mest mulig på deres premisser. Det er lagt vekt at samtale ble så naturlige som mulig, og at spørsmålene har en åpen form. Forløpet

av den enkelte samtale har således vært ulikt, tematisk rekkefølge har variert og ikke vært bundet av rekkefølgen i samtaleguiden, når dette har falt naturlig. Derfor bruker vi også bevisst ordet "samtale", og ikke "intervju". Samtaleguiden har fungert mer som støtte for vår hukommelse og som ramme for systematisering av informasjonen i etterkant enn for styring av samtalene.

Vi har forsøkt å få fram underliggende tanker og erfaringer hos informantene gjennom å stille supplerende og utdypende spørsmål der dette har vært naturlig.

Informasjonen som er kommet fram underveis i samtalene er registrert ved at vi har tatt fortløpende notater. Bruk av båndopptaker kunne vært ønskelig for å sikre at alt kom med. Utskriving og bearbeiding av lydopptak ville imidlertid krevd mer arbeid enn prosjektets økonomiske rammer har tillatt. Vår erfaring gjennom en lang rekke kvalitative undersøkelser er dessuten at vi ved å notere får med oss alt det vesentligste.

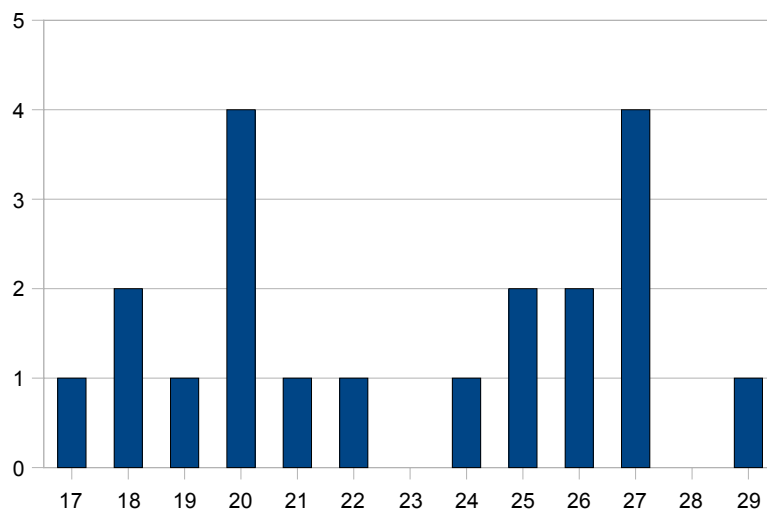
Informasjonen fra samtalene er, så kort tid som mulig etter den enkelte samtale, skrevet inn i en database som er strukturert med utgangspunkt i samtaleguiden, men som også har plass til tilleggsinformasjon som ikke uten videre "passer inn i" guiden.

Den kvalitative tilnærmingen legger til rette for at vi i rapporteringen gjør bruk av sitater. Slike sitater vil ikke nødvendigvis være helt ordrette i forhold til hva informantene faktisk har sagt. De baser seg på våre notater under intervjuene. Vi velger likevel å kalle dem "sitater" da vi legger vekt på å notere mest mulig fullstendig, med informantenes formuleringer og valg av ord.

2.3 Informanter

Alder

Vi har gjennomført samtaler med i alt 20 informanter, 10 menn og 10 kvinner. Alderssammensetningen framgår av figur 1 nedenfor.

Figur 1: Informantenes alder.

Situasjon vedr. utdanning

Seks informanter gikk på videregående skole da vi samtalte med dem, fire av dem på Briskeby (segregert) og to integrert i Trondheimsområdet.

En var i gang med et år som trainee mellom videregående skole (Briskeby) og videre studium.

Sju var i gang med studier på høyskole eller universitet. To av disse har gått videregående skole segregert (på Briskeby), fire har gått videregående integrert i Trøndelag, mens en har gått segregert i en annen del av landet (jf fotnote 4, side II).

Seks hadde avsluttet skolegang/studier for en tid siden. Fire av disse har bakgrunn fra Briskeby, og to fra integrert skolegang i Trøndelag. Alle unntatt en var i arbeid på samtaletidspunktet.

Hørselstapet

Vi ba informantene fortelle oss litt om hørselstapet. Det varierte hva de husket av mer objektiv informasjon (f eks gjennomsnittlig tap i desibel). Vår forsiktige gruppering i det følgende etter graden av hørselstap er derfor nokså omtrentlig for enkelte, basert på deres egen vurdering og vårt inntrykk i samtale.

Av de fire med minst hørselstap oppgir to å være "moderat tunghørte", mest i diskanten, en av dem angir et gjennomsnittlig tap på ca 30 dB. En forteller om kronisk ørebetennelse, og som følge av denne sterkt varierende hørsel over tid (fra 40-50 dB gjennomsnitt til "nesten døv på begge ører"), kombinert bass- og diskanttap. En har et betydelig hørselstap på et øre (60-70 dB), men hører nokså normalt på det andre.

Fem betegner seg som "tunghørte". En av dem angir ca 50 dB gjennomsnittlig tap, og tre sier de har størst tap i diskanten. En har såkalt "bassengtap", dvs relativt god hørsel i bass- og diskantområdet, men klart nedsatt hørsel (ca 65 dB) i mellomfrekvensområdet.

10 informanter sier de er sterkt tunghørte / døve. De som oppgir tall for tapet sier fra 70 dB til 95-100 dB.

En informant er CI-operert og fungerer som tunghørt med CI, som døv uten.

13 av 20 informanter vet eller antar at hørselstapet deres er medfødt. For flere av disse ble hørselstapet imidlertid ikke oppdaget før i 4 års alder, noen få fikk det konstatert noe tidligere, mens en ikke ble diagnostisert før ved skolestart. Da hadde foreldre og ansatte i barnehagen lenge forstått at "noe var galt", og hadde tatt det opp med helsesøster og ØNH-lege. Disse ga tilbakemelding om at alt var OK. Foreldrene henvendte seg derfor til en annen ØNH-lege like før skolestart, og denne konstaterte umiddelbart en relativt betydelig hørselshemming (60-70 dB).

De øvrige sju informantene har fått sitt hørselstap gradvis grunnet progredierende sykdom med debut i barnealder (tre informanter), eller brått inntruffet sykdom/skade i alder fra halvannet til seks år (fire informanter).

3 Hva informantene fortalte

I dette kapitlet oppsummerer vi hva informantene har fortalt oss. 20 samtaler på i gjennomsnitt et par timer resulterer i en betydelig mengde informasjon. Prosjektrapporten kan bare gi rom for et begrenset utvalg av denne. Utvelgelse og komprimering innledes allerede under samtalene, i og med at vi har basert oss på å notere. Videre skjer det en viss filtrering når vi, kort tid etter hver samtale, registrerer samtalene i databasen. Til sist skjer det en betydelig komprimering når prosjektrapporten utarbeides.

I tillegg til denne utvelgelsen og komprimeringen av materiale vil det noen ganger være nødvendig å unnlate å ta med informasjon som nok ville vært av interesse, men som ville kunne identifisere informanten. Jo mindre målgruppene er, og jo tettere miljøer de rekrutteres fra, jo mer aktuelt blir dette. Slik har det vært også i denne undersøkelsen. Noe interessant informasjon er kuttet av hensyn til informantenes krav på konfidensialitet.

Gjennom hele denne prosessen har vi fokusert på momenter av spesiell relevans og interesse for målet med undersøkelsen: dokumentere informantenes erfaringer, opplevelser og refleksjoner i forhold til overgangen fra skole/utdanning til yrke, og i forhold til det å være yrkesaktiv. Vi er derfor relativt summariske i vår gjengivelse av informantenes erfaringer på andre områder (som barnehage, barneskole og ungdomsskole), selv om også disse isolert sett inneholder interessant informasjon.

3.1 Barnehage/barnepark

Alle informantene gikk i barnehage eller barnepark noen år før skolestart. Seks har hatt ulike former for spesialopplegg knyttet til deres hørselsnedsettelse. Fem av disse har hatt kombinasjonsløsninger mellom "vanlig" barnehage/-park og spesialbarnehage for barn med nedsatt hørsel. En gikk fulltid i spesialbarnehage som også hadde normalthørende barn.

Et par av dem med størst hørselstap, som gikk i ordinær barnehage/-park, fikk noe spesialopplæring i tiden fram mot skolestart, hovedsakelig i tegnspråk. Dette foregikk imidlertid i den faste barnehagens lokaler.

En av informantene med størst hørselstap gikk integrert i vanlig barnehage, men hadde en egen kontaktperson blant de ansatte der. Denne "ble med over til barneskolen inntil læreren der ikke likte ordningen lenger", som vedkommende uttrykker det. Selv om ordningen opphørte etter en tid i barneskolen, fungerte den godt i selve overgangsfasen.

En informant fikk språktrening med logoped fra 4-5 års alder, fordi personalet i barnehagen mente vedkommende hadde sein språkutvikling eller var "mentalt tilbakestående". Foreldrenes påpeking av at årsaken var nedsatt hørsel ble avvist, personalet mente det ikke var noe i veien med ørene selv om foreldrene fortalte at dette var diagnostisert. Det endte med at foreldrene ba Rikshospitalet, som kjente vedkommende som pasient, om å dokumentere hørselstapet. Først da ble det akseptert at den seine språkutviklingen eller utviklingshemningen kunne ha noe med hørselen å gjøre.

To av informantene med størst hørselstap hadde ikke noen form for spesiell oppfølging i førskoletiden.

3.2 Barneskole

En av informantene gikk på spesialskole, og hadde ca 1,5 timer reise med taxi hver veg til og fra skolen. Denne informanten gikk på ordinær lokal skole når spesialskolen hadde andre fridager enn

lokalskolen. Informantens egne primære ønske den gang var å gå lokalt. I ettertid mener vedkommende fortsatt at noe mer integrert skolegang kunne vært bra, men også at spesialskolen var viktig.

En annen gikk på spesialskole en dag i uken, ellers integrert i ordinær lokal skole. For denne informanten fungerte denne ordningen greit.

De øvrige 18 informantene gikk barneskolen fullt ut integrert. Men ti av dem opplyser at klassene var små, enten fordi foreldrene "kjempet" igjennom deling av store, ordinære klasser (fem informanter) eller fordi skolen var liten og antall elever på hvert klassetrinn begrenset (fem informanter).

For de fleste ble det iverksatt ulike former for tiltak på barneskolen for å kompensere for hørselstapet. Så godt som uten unntak mener de at dette ble gjort bare takket være foreldrenes "kamp". Eksempler på tiltak er deling av klasse, montering av FM-anlegg, at eleven med nedsatt hørsel ble plassert framme til venstre i klasserommet, akustikkregulering av klasserommet, lærere som gikk på kurs på kompetansesenter, ambulerende veiledning fra kompetansesenter. Mange hadde i tillegg ene-undervisning i enkelte fag (spesielt engelsk og norsk) og/eller støttelærer i ordinær undervisning. Flere gir uttrykk for at de hadde sterk motvilje mot alt som "gjorde dem spesielle". Spesielt ene-undervisning, der de ble tatt ut av klassen, ble derfor opplevd sosialt negativt.

Ut fra våre informanters erfaringer ser det ut til å fungere bra at fagperson fra kompetansesenter besøker den enkelte skole og gir berørte lærere informasjon og opplæring i forhold til opplegg, metodikk og tilrettelegging for den enkelte elev. Når lærere reiser bort på kurs for å lære å forholde seg til å ha elever med nedsatt hørsel, har informanter opplevd at de kommer tilbake med et altfor sterkt fokus på problemene og annerledesheten, og "overdriver" tiltakene. Et eksempel som er nevnt er læreren som etter å ha vært på kurs begynte å legge om dialekten når hun henvendte seg til informanten, noe vedkommende opplevde som ekkelt og pinlig. Det samme gjelder overdrevent tydelig artikulasjon og munnbevegelser.

Foreldrene til en informant fikk avslag på søknad om støttetimer. Det gjorde også så godt som alle andre foreldre med barn med spesielle behov i den aktuelle kommunen det året. Foreldrene til informanten anket avslaget, og oppfordret de andre foreldrene som hadde fått avslag til å gjøre det samme. Resultatet var at de aller fleste avslagene ble omgjort. Skolen var positiv, men "systemet lenger opp" var i utgangspunktet negativt innstilt, slik denne informanten tolker det.

Informantene har ulike opplevelser og erfaringer fra barneskolen. Omkring halvparten forteller at det fungerte rimelig greit, mens de øvrige har mindre positive, noen negative, erfaringer. Faglig var det for de fleste engelsk som voldt størst problem. De mest negative erfaringene er likevel knyttet til det sosiale. Omkring halvparten av informantene opplevde allerede på barneskolen å falle utenfor sosialt, en del opplevde seg som mobbeobjekter uten at lærere så, forsto og grep inn.

En forteller at hele klassen (i ordinær skole) hadde obligatorisk tegnspråkundervisning i 5. klasse. Det ble opplevd ille å "være årsak til at de andre måtte sitte igjen", men det var samtidig nyttig at alle lærte noe tegnspråk.

En opplevde et markant skille med skifte av rektor underveis i barneskolen. Den nye gjennomførte sammenslåing av klasser på samme trinn i naturfag, engelsk og musikk. Det var ikke pulter nok til alle i de sammenslåtte timene, og informanten ble ofte sittende på gulvet bakerst. I tillegg ble det mye uro. Vedkommende fikk ikke med seg noe av undervisningen i disse timene, og sliter fremdeles med "huller" i de grunnleggende kunnskapene, spesielt i matematikk og engelsk.

Ingen byttet skole underveis i barneskolen på grunn av problemer relatert til hørselsnedsettelsen.

3.3 Ungdomsskole

De fleste gikk også gjennom ungdomsskolen integrert i ordinær skole. Enkelte gikk på spesialskole, enten hele eller deler av ungdomsskolen, deltid eller fulltid. Et par av dem som gjennomførte ungdomsskolen integrert, gjorde dette til tross for råd fra fagapparatet om å velge spesialskole.

En stor andel av de informantene som gikk integrert i ungdomsskolen sier at det var vanskeligere å få gjennomført gode tilpasningstiltak i ungdomsskolen enn i barneskolen.

Ellers er det gjennomgående at informantene forteller om økende problemer knyttet til hørselsnedsettelsen gjennom ungdomsskolen. Flere forhold er medvirkende til dette:

- Større klasser: Noen flere måtte gå i store klasser på ungdomsskolen enn tilfellet var på barneskolen.
- Økende faglige krav, konsekvensene av å gå glipp av eller misforstå muntlig informasjon blir mer alvorlige.
- Sosialt samspill blir i økende grad basert på verbal kommunikasjon elevene imellom, og mindre på fysisk aktivitet. Hørselsproblemen får da økende sosiale konsekvenser.
- Det oppleves mer og mer negativt å være annerledes, å skille seg ut.

Informanter forteller om følgende konsekvenser:

- "Et mareritt", sosial isolasjon, mobbing, mindreverdighetsfølelse, tilbaketrekking, sviktende tro på egne muligheter og mestringsevne.
- Betydelig slitenhet, stresshodepine/migræne, øresus.
- Selvmordstanker.
- Undervisning i enkelte fag i uegnede lokaler (akustikk, støy), umulig å følge med.

Enkelteksempler:

- Lærere med sterke, prinsipielle motforstillinger mot "særbehandling av enkeltelever" ville f.eks ikke gi eleven med nedsatt hørsel kopier av materiale som ble brukt, for "ikke å gjøre forskjell".
- Medelever brukte bordmikrofonene som leketøy uten å slå dem av, støy og forstyrrelser.

Et poeng som nevnes av flere er imidlertid at å være god i idrett og bli respektert i den forbindelsen, kunne balansere ut noe av alt det negative.

Noen få har stort sett bare positive erfaringer fra ungdomsskolen. Disse har en opplevelse av at sentrale lærere så det å få en elev med nedsatt hørsel som en positiv utfordring, og de forteller om god tilrettelegging bl a med små klasser. Videre sier de at de hadde få, men gode venner.

De som gikk over fra å gå integrert i ordinær ungdomsskole til spesialskole (men som fortsatt bodde hjemme) beskriver overgangen som en stort sett "utrolig deilig opplevelse". Det som var så "deilig" var å komme inn i et miljø der de voksne forsto og hadde kunnskap om nedsatt hørsel, der det var lagt til rette med små grupper og fungerende tekniske hjelpemidler, eventuelt også med tegnspråk, men først og fremst der den enkelte ungdommen ikke skilte seg ut som "spesiell" grunnet sin nedsatte hørsel.

Å bli sendt langt hjemmefra for å gå på internatskole ble opplevd langt mer negativt enn å gå segregert men fortsatt bo hjemme. En sterkt tunghørt informant ble, etter fagapparatets anbefaling,

sendt hjemmefra som 11-åring for å gå på spesialskole. Informanten, som ikke i utgangspunktet brukte tegnspråk, måtte da skrive under på at vedkommende behersket tegnspråk. Vedkommede opplevde miljøet på skolen som isolert og som "et rendyrket døvemiljø", og ble faktisk mobbet for ikke å "være ordentlig döv" men også kunne kommunisere muntlig, uavhengig av tegn. Informanten forteller om personale som forsøkte å begrense telefonkontakt med hjemmet fordi hun da "klaget for mye", om daglig lengsel og gråt, og om å kaste opp hver gang hun skulle returnere til skolen etter ferier hjemme. Videre er store deler av slekta blitt litt "fremmede" fordi det ble så lite kontakt gjennom årene i oppveksten.

3.4 Videregående skole

Åtte av informantene gjennomfører/har gjennomført hele videregående skole integrert. Sju går/har gått hele videregående skole på spesialskole, en av dem gikk hele skoleløpet til og med videregående på tegnspråklig spesialskole (pluss deltid på normalskole). Fire startet integrert på videregående skole, men valgte å gå over til spesialskole etter et eller to år. En informant har vært innom mange ulike løp som ledd i videregående opplæring, i en kombinasjon med både spesialskole og integrerte opplæringstilbud. Avslutningen av videregående skjer imidlertid på spesialskole.

En betydelig andel av informantene har således valgt spesialskole for hele eller deler av videregående skole. Felles hovedbegrunnelse er deres tidligere til dels sterkt negative erfaringer, både sosialt og faglig, som integrerte elever med nedsatt hørsel. Dessuten ble de så "kjempeslitne" av skoledagen i ordinær skole at de knapt orket noe sosialt utenom skoletid. Dette håpet de ville bedre seg i en skolesituasjon som var betydelig bedre tilrettelagt og tilpasset. Noen fikk i tillegg råd av lokale fagpersoner om å velge spesialskole. Flere bestemte seg allerede før oppstart, med bakgrunn i erfaringene på ungdomsskolen. Men en del har også valgt å prøve seg i ordinær videregående skole før de har søkt seg over.

En spurte rådgiver på ordinær videregående skole om det eventuelt ville kunne bli lagt noe til rette i forhold til hørselsnedsettelsen dersom eleven valgte å begynne der. Ifølge informanten svarte rådgiveren kort og godt "nei" på spørsmålet. Det førte til at vedkommende valgte spesialskole.

Valg av fagretning på videregående skole er hos de fleste styrt av interesser, og synes lite påvirket av hørselsnedsettelsen. Mange har valgt allmennfag, med begrunnelsen at dette vurderes å gi flest muligheter videre, og at de ikke hadde helt klart for seg hva de ville gå videre med da de måtte bestemme seg. Flere av informantene er tydelig intellektuelt sterke, og har sett på det nesten som en selvfølge at de skulle studere videre etter endt videregående skole.

For noen er det imidlertid tydelig at hørselsnedsettelsen har påvirket valget i stor grad. Enten direkte ved at enkelte i og for seg interessante valgmuligheter ble betraktet som "uaktuelle med denne hørselen" (f eks politi) eller indirekte ved at de ville gå på spesialskole, der valgmulighetene var begrenset (med mindre de aksepterte å ta deler av fagene på vanlige, nærliggende skoler, jf fotnote 5 side 15).

Erfaringer som elever ved Briskeby

Flere av dem som går/har gått på Briskeby betegner denne perioden som positiv, som "et avgjørende vendepunkt". Det som framholdes spesielt er det positive i å ikke lenger være så "spesiell", og å oppleve å bli verdsatt som den person man er. Mange trekker fram at lærerkreftene på Briskeby er engasjerte og interesserte. God tilrettelegging med teknisk utstyr og små klasser gjør det langt enklere og mindre energikrevende å følge undervisningen. - Ingen av disse informantene mener at de kunne gjort det bedre på videregående skole gjennom bedre tilrettelegging.

Noen av de som valgte spesialskole uttrykker imidlertid at de opplever den faglige progresjonen som noe lav. Enkelte er inne på at lærerne kan være så opptatte av å få med alle elevene at det blir de svakeste som "definerer nivået" for hele klassene, noe som blir et hinder for andre elever. Dette mener de gjør selve skolegangen kjedeligere enn nødvendig, og at det kan svekke deres faglige nivå.

Enkelte mener også at miljøet på Briskeby kan bli litt for "lite og trangt", og at det er litt for få muligheter for kontakter ut over skolemiljøet. Blant de eldste informantene, som gikk på skolen før den flyttet fra Oslo til Lier, er det derfor dem som mener flyttingen i så måte var et tilbakeskritt.

Erfaringer som elever integrert ved ordinære videregående skoler

En betegner de tre årene som integrert elev i ordinær videregående skole som "de verste årene i mitt liv". Grunnlaget for dette ble lagt da fylkesaudiopedagogen kom på skolen ved oppstart og informerte "lite og feil" om informantens hørselstap og behov. Konsekvenser ble bl a at lærere overdrev tydeligheten når de snakket henvendt til informanten, noe som ble opplevd som pinlig. Dessuten fikk informasjonen fra fylkesaudiopedagogen medelevene til å tro at informanten var så "spesiell" at de knapt turde å ta kontakt. Dette gjorde det vanskeligere å komme inn i miljøet fra starten av, noe som fikk konsekvenser for hele perioden på videregående skole. Denne informanten mener at om fylkesaudiopedagogen hadde tatt kontakt på forhånd, slik at de sammen hadde kunnet avklare situasjonen bedre og drøfte hvilken informasjon som skulle gis og hvordan, kunne mye ha fungert bedre.

Andre forteller at de har hatt nytte av at lærere har vært på kurs, eller helst at fagperson fra Møller kompetansesenter har kommet innom skolen og gitt lærere og medelever informasjon og instruksjon. Men, i videregående skole kommer det nye fag med nye lærere til underveis, og det ser ut til at det kan glipe i forhold til å sikre at også disse får den nødvendige opplæringen.

En forteller om at et sentralt metodisk element i engelskundervisningen var bruk av CD-er. Dette representerte et kjempeproblem for informanten, dels fordi det ikke ga mulighet for støtte i munn-avlesning og dels fordi CD-ene var laget "naturtro", hvilket innebar et betydelig innslag av bakgrunnsstøy.

Så godt som alle som har gått videregående integrert framholder også hvor anstrengende det er å gjennomføre skoledagen mest mulig på lik linje med medelevene. Noen er bevisste på å holde seg i god fysisk form, for å øke utholdenheten. Men, overskuddet til sosiale initiativ og aktiviteter utenom skoletid er gjennomgående klart mindre enn det informantene skulle ønske. Dette gjelder i særlig grad der tilretteleggingen ikke er god, verken generelt (bl a akustikk, støy) eller individuelt (hjelpemidler, bruk av hjelpemidler). Det er imidlertid verdt å merke at selv informanter som mener tilretteleggingen er/var omtrent så god som mulig, forteller om betydelig utmattelse etter endt skoledag.

To informanter hadde tegnspråktolk på videregående skole. En av dem gikk på "knutepunktskole" for hørsel, sammen med en døv og en sterkt tunghørt. Selv om denne informanten ikke til vanlig er tegnspråkbruker, fungerte det utmerket med tolk på skolen. Belastningen ved å følge med var klart mindre. Å kunne se på tolken representerte en støtte, et supplement til det auditive. Dessuten krevde tolkingen moderat tempo, noe som gjorde det lettere også å følge med via hørselen.

Den andre av de to fikk tolk som eneste elev med nedsatt hørsel i klassen. Heller ikke denne informanten er tegnspråkbruker i det daglige, men har lært tegnspråk gjennom deltid på spesialskole. Informanten forteller at det dreide seg om en tolk som fungerte godt som tolk, og som i tillegg bidro positivt til miljøet i klassen. Takket være tolkingen kunne informanten både fungere godt faglig og sosialt i denne perioden.

En informant opplevde at rådgiver på videregående skole tok initiativ til at transport til skolen om morgenen og fra skolen om ettermiddagen på "langdager" skulle skje med taxi. Utgangspunktet var at rådgiveren registrerte at eleven var sliten, og forsto at bussturene, spesielt om morgenen, bidro til dette. Den samme informanten forteller ellers at behovet for "ansvarsgruppemøter" falt bort i videregående skole, mens slike møter hadde vært vanlige og tilsynelatende nødvendige i tidligere faser. Grunnen var at rådgiveren på videregående tok tak i saker som kom opp etter hvert, og "ordnet opp" i samarbeid med dem som kunne bidra.

Noen informanter framholder at enkelte sider ved idrettsfag er gunstige for elever med nedsatt hørsel. Den fysiske aktiviteten representerer et fellesskap med fokus på og suksesskriterier i forhold til mestring på områder der eleven med nedsatt hørsel stiller på lik linje med de øvrige. Dette gir en verdifull mulighet for styrking av identitet og selvfølelse, samtidig som det åpner for sosiale relasjoner.

Noen har byttet videregående skole underveis. For enkelte har årsaken vært høyst "ordinær", som f.eks. ønske om fagkombinasjoner som ikke kunne tilbys på opprinnelig skole. Andre har byttet fordi de har opplevd skolehverdagen som for slitsom, både fysisk og psykisk. Disse forteller om at mangelfull eller helt fraværende tilrettelegging har gjort det ekstra vanskelig å følge med faglig. De merker konsekvensene av at tidligere mangler i opplæringen har medført "huller" i grunnleggende kunnskaper i f.eks. engelsk, og dessuten at redusert begrepsforståelse og mindre ordforråd enn medelevenes skaper økende utfordringer jo lenger en kommer i skolegangen.

Materialet vårt inneholder eksempler på at overgang fra offentlig til privat skole har fungert godt. Den lokale, offentlige videregående skolen og den private videregående skolen beskrives av disse som "to helt forskjellige verdener". Hovedforklaringer informantene gir er:

- Skole- og klassestørrelse: Store skoler, og spesielt store klasser i den offentlige skolen, representerer et kjempeproblem for elever med nedsatt hørsel.
- Mangelfull generell tilrettelegging. Informantene (og foresatte, ifølge informantene) har møtt det de tolker som manglende vilje til å foreta generell tilrettelegging gjennom f.eks. akustikkregulering på de offentlige skolene. Ansvarlig personale mangler grunnleggende kunnskap om og forståelse av hørselsnedsettelse og betydningen av tilrettelegging.
- Mindre interesserte og engasjerte lærere i de aktuelle offentlige skolene enn de private: *Jeg hadde samme lærer (i offentlig skole) i to år uten at han lærte seg navnet mitt.* De aktuelle informantene uttrykker at det ser ut for dem som at elevenes resultater og trivsel betyr mer for lærerne ved de private skolene som er representert i materialet enn for deres kolleger i de offentlige skolene de har erfaring fra. En informant beskriver således overgangen fra offentlig til privat videregående skole som en like stor og positiv endring som andre beskriver overgangen fra integrert skolegang til spesialskole.

Integrert kontra segregert videregående skole?

Spesielt de eldste informantene ble bedt om å reflektere over fordeler og ulemper ved å gjennomføre skolegangen integrert i ordinær skole i forhold til i spesialskole for elever med nedsatt hørsel. Som naturlig er har informantene en tendens til å se mest fordeler med den løsningen de selv har valgt, men flere er også rimelig nyanserte i sine vurderinger.

Det som framholdes som den store fordelen med å gå på spesialskole er muligheten det gir for å stå på like fot med medelevene, ikke alltid å være "annerledes". Spesielt i ten-årene opplevdes det som alvorlig at kommunikasjonsvanskene grunnet hørselsnedsettelsen lett fører til at en havner utenfor sosialt. Dette forsterkes av at eleven med nedsatt hørsel oftest er så sliten etter en integrert skole-

dag at det ikke er krefter og overskudd til å pleie sosiale relasjoner. En naturlig konsekvens av dette er isolasjon og tilbaketrekking.

De informantene som ser mest fordeler med spesialskole-løsningen er imidlertid nokså samstemte i forhold til at fordelene er størst på videregående skole-nivå, kanskje også i siste del av ungdomsskolen. Dette er en fase i ungdommens utvikling da den sosiale kontakten med jevnaldrende kommer i fokus, og da det å skille seg ut, være annerledes og ikke "henge med" føles katastrofalt. Risikoen er da til stede for at annerledesheten fører til skadet selvtillit og selvbilde, og smerten den enkelte kan oppleve er stor. Selvmordstanker i denne perioden har således blitt nevnt av mer enn en i våre samtaler.

De som selv har gått på spesialskole mener at mulige ulemper med denne løsningen hovedsakelig har sammenheng med oppfølgingen av individuelle utfordringer og ambisjoner i forhold til faglig nivå, noe færre faglige valgmuligheter (om de prioriterer å unngå at deler av undervisningen gis i ordinær skole), og at miljøet kan bli noe snevert. Det trygge og avslappende kan også bli litt lite utfordrende og forbereder litt for lite til livet etter videregående.

Mens nesten alle som har gått videregående på spesialskole har erfaring også som integrert i normal skole, har de som går/har gått integrert kun erfaring med integrert skolegang. De har derfor ikke sammenlikningsgrunnlag på samme måte. Men når de tenker seg inn i situasjonen som elev ved en spesialskole, er det faren for tap av venner og nettverk i lokalmiljøet som synes å framstå som den klareste potensielle ulempen. De ser imidlertid også at god tilrettelegging gjennom tekniske løsninger og små klasser ville kunne redusere belastningen. Og, ikke minst ville det vært verdifullt om den nødvendige tilretteleggingen kunne være på plass uten at "foreldrene må slåss for hver minste ting".

To av dem som gikk noe av videregående skole integrert og noe på spesialskole har imidlertid følgende refleksjoner:

Grunnholdningen min er for integrering, jeg ville føle meg mislykket hvis jeg ikke kunne fungere integrert. Men, når integrering ikke fungerer, og eleven faller igjennom på skolen, vil han kunne falle gjennom også i samfunnet ellers. Derfor kan segregering være godt og riktig ved større hørselstap. Det er da noe seint å velge segregering først når en kommer til videregående skole. Det kan ha oppstått alvorlige hull i løpet av ungdomsskolen, hull som det kan være vanskelig og tidkrevende å tette.

[...]

Jeg tror flere har godt av enn ulemper ved segregering i den alderen. Flere, meg selv inkludert, ville ikke kommet videre uten denne perioden med segregert skolegang. Den ga styrket selvsikkerhet, tro på meg selv og identitet, alt nødvendig som "springbrett" for å komme videre. Jeg kjenner imidlertid også flere hørselshemmede som går integrert, og som er fornøyd, men de har alle god kontakt med miljø med andre hørselshemmede.

En annen, som gikk stort sett hele skoleløpet til og med videregående på spesialskole (men også med noe kontakt med den lokale skolen) sier:

Det å ha gått på spesialskole har nok gjort meg tryggere på meg selv til å komme ut i en "hørende verden". Jeg fikk selvtillit nok på skolen til å kunne stille spørsmål i timene og be om hjelp, og jeg er ikke sikker på om jeg hadde fått en slik selvtillit hvis jeg hadde gått på en hørende skole og muligens hatt et dårligere sosialt miljø. Men samtidig så er ikke miljøet og de kulturelle kodene de samme på en hørende skole og en døveskole. Jeg har imidlertid opparbeidet meg kunnskapen om dette ved å være aktiv i nærmiljøet.

Flere er inne på dette at de mener isolasjon og nederlagsopplevelse i en integrert skolesituasjon kan være mer ødeleggende for mulighetene for et seinere liv med "full deltakelse og likestilling" enn en periode med segregert skolegang:

Integrert isolasjon i ungdomsårene er mer ødeleggende enn segregert fellesskap.

3.5 Valg av yrke, rådgivning

Som blant ungdom i alminnelighet møter vi større usikkerhet om "hva jeg skal bli" hos de yngste informantene, og gradvis mer målrettede løp med økende alder.

De av informantene som ikke (enda) har valgt studium etter videregående skole er usikre på hvilket yrke de vil velge, men de har som annen ungdom tanker og drømmer. Ut fra det de sier kan det se ut til at disse tankene og drømmene er noe mer påvirket av hørselsnedsettelsen for dem som er elever på spesialskole enn for dem som går videregående integrert.

Enkelte nevner at begrensede valgmuligheter i forhold til fag det undervises i ved Briskeby har bidratt til å begrense valgmulighetene i forhold til yrke⁵.

Flere nevner "bekymring" i forhold til at de har forstått at Universitetet i Oslo er dårlig tilrettelagt for studenter med nedsatt hørsel. Dette kan få innflytelse på yrkesvalget, fordi flere opplever det som en betydelig terskel å skulle måtte flytte til en annen by for å studere.

En sier at rådgiver ved skolen eksplisitt har frarådet informantens primære studie-/yrkesvalg fordi dette ikke vil kunne gjennomføres uten flytting.

Samtidig har vi en annen informant som byttet studiested (-by) underveis i studiene fordi det ikke lot seg gjøre å skaffe tegnspråktolk der vedkommende begynte å studere.

Bare en oppgir å ha drøftet med NAV hvilke utfordringer det vil kunne innebære å velge ulike yrker som hørselshemmet, og denne opplever å ha fått god veiledning.

En informant, som gikk i offentlig normalskole hele utdanningsløpet, tok kontakt med rådgiver på videregående skole for å få veiledning i forhold til framtidig yrkesvalg. Informanten hadde noen tanker/drømmer, som alle ble avvist som "umulige", "helt umulige" eller endog "farlige" (sykepleier). Nei, eneste fornuftige måtte være "noe med data, for da kan du ikke gjøre så stor skade". Ingen av informantens drømmer gikk i retning av "noe med data". Rådgiverens innspill ble opplevd provoserende og lite konstruktive. Det hører med til historien at denne informanten valgte utdanning til et av de yrkene som ble betegnet som "helt umulige", og er i dag i full jobb der nettopp denne utdanningen er grunnleggende.

En annen, som også har gått integrert gjennom hele skoleløpet, er nå i gang med tilsvarende utdanning som informanten omtalt ovenfor. Vedkommende opplevde at rådgiver på privat videregående skole støttet og bidro til en bevisstgjøringsprosess som gradvis ledet fram til valget av utdanning og framtidig yrke. Denne informanten uttrykker stor tilfredshet med den veiledningen den private skolen ga.

⁵ Briskeby har samarbeidsavtale med Buskerud fylkeskommune. Elever som ønsker programfag det ikke undervises i på Briskeby kan ta disse ved nærliggende skoler, mens fellesfagene tas på Briskeby.

3.6 Hvilket grunnlag gir videregående skole for utdanning og arbeid?

Oppmuntrer og stimulerer videregående skole til utdanning for arbeid?

De som har gått eller går videregående skole integrert har stort sett svart lite tydelig på dette punktet. For de fleste ser det ut til at det er en litt fremmed tanke at skolen skulle "ha noe med" å oppmuntre og stimulere til utdanning for arbeid. Et unntak er informanten nevnt i avsnittet over, som gikk på privat videregående skole, og som opplevde at skolen generelt var aktiv i forhold til å stimulere til bevissthet omkring yrkesvalg, bl a gjennom avtaler med ulike typer bedrifter/virksomheter som muliggjorde praksis/hospitering. Gjennom dette fikk elevene konkret og praktisk kunnskap om yrkeslivet. I kombinasjon med respektfull og klok veiledning representerte dette ifølge denne informanten en god stimulans og veiledning for elevene. Dette var ikke en skole som hadde spesielt fokus på eller erfaring med elever med nedsatt hørsel.

Informantene som går eller har gått videregående integrert har ikke fortalt om mer strukturert veiledning i forhold til utdanningsveg og yrkesvalg enn det som gjelder alle elever i videregående skole: Besøk på "jobbmesse" og mulighet for å snakke med rådgiver på skolen. En fikk feil informasjon på jobbmessa i forhold til mulighetene for å jobbe med betydelig nedsatt hørsel i et bestemt yrke (politi). Informantene sier de i liten grad har benyttet rådgivertjenesten på skolen, og de som har oppsøkt slik bistand har til dels opplevd rådgivertjenesten som inkompetent i forhold til hørsel og dermed å være av liten verdi.

Svarene fra de informantene som har erfaring fra Briskeby avhenger av om de gikk der for en tid siden eller om de går der nå. Nåværende elever uttrykker at de oppfatter skolen som noe passiv på dette området, at den tar lite individuelle initiativ, og har for lite bred og oppdatert kompetanse om yrkeslivet. Besøk på jobbmesse og enkelte andre fellesaktiviteter nevnes, men oppleves ikke å gi den proaktive og individuelle støtten som informantene uttrykker behov for.

Informanter som har gått på Briskeby for noen år siden uttrykker seg noe annerledes. En sier:

Briskeby hadde tydelig fokus på jobb, den startet jo egentlig som en yrkesskole. Lærerne signaliserte klare holdninger i forhold til å komme seg ut i arbeid.

En annen sier:

Briskeby var svært opptatt av at elevene skulle gå videre i utdanning og få seg jobb. Rådgiverne var aktive, både overfor elevene som gruppe og enkeltvis.

Ga videregående skole et godt grunnlag, sosialt og faglig, for videre utdanning?

Dette er det bare de som har fullført videregående skole, og som er i gang med eller ferdig med videre utdanning, som er blitt spurt om.

De fleste mener de fikk et greit grunnlag. Svarene tyder på at informantene mener at den sosiale plattformen de fikk i løpet av tiden på videregående skole er like viktig som den faglige. Spesielt er informanter som har gått på Briskeby tydelige på dette.

Samtidig antyder et par informanter også at miljøet på en segregert skole kan bli for skjermet og gi for lite sosiale utfordringer. Dette kan i så fall føre til økt hjelpeløshet i møte med "den hørende verden" etter skoletida.

De fleste, uansett skolevalg, mener at de rent faglig ble hengende noe etter sine hørende jevnaldrende i videregående skole. De som gikk integrert nevner spesielt begrepsforståelse og ordforråd i tillegg til at enkelte sliter med grunnleggende "hull" i enkelte fag. Dette har representert en utfordring ved overgang til utdanning etter videregående skole. De har opplevd nærmest "språk-

problemer" i møte med de høyere utdanningsmiljøenes bruk av fremmedord og synonymer. De som har gått på Briskeby har fått med seg innholdet i undervisningen der uten "hull", men gir uttrykk for at det er viktig at spesialskoler sikrer faglig oppfølging ut fra individuelle forutsetninger på alle nivå for å fremme trygghet for videre valg som hørselshemmet.

Hvordan kan videregående skole bidra i forhold til bevisstgjøring og valg av yrke?

Mens de to foregående spørsmålene var retrospektive, ønsket vi med dette å få tak i informantenes formuleringer av hvordan det bør være, m.a.o. deres anbefalinger.

De som fortsatt er elever i videregående skole hadde ikke så mye tanker om dette. De som er litt eldre har til gjengjeld mange synspunkter som kan oppsummeres som følger:

- Ved å fokusere på sosial mestring og fungering. Legge vekt på at elevene får prøve seg på flere ulike områder.
- Spesialskolene bør signalisere tydelige forventninger i forhold til faglig nivå. Stille krav, ikke "sy puter under armene".
- Være villige til å tilpasse og individualisere opplegget. F eks: Elever som har alvorlig nedsatt hørsel kan gjerne anbefales å ta grunnkurset over to år. Dette kan bli en anledning til å hente opp igjen noe av etterslepet fra tidligere, bli i forhold til begrepsforståelse, og på den måten bidra til et bedret utgangspunkt for det videre skoleløpet. På den andre siden: En informant tok grunnkurset greit på et år, men på den skolen vedkommende gikk "skulle" elevene med nedsatt hørsel bruke to år på det. Denne informanten måtte derfor, etter eget utsagn, gå et år uten noen som helst faglig utfordring eller utvikling, noe som ble opplevd som kjedelig og demotiverende.
- De "hørende" skolene må bli mer ydmyke i forhold til å takle de utfordringene elever med spesielle behov representerer. Det ser ut til at man på en del skoler nærmest setter sin ære i å skulle greie seg selv uten å trekke inn andre med mer relevant kompetanse og erfaring. Om en søker hjelp, gjøres det ofte for seint.
- Temaet utdanning og yrkesvalg må bringes eksplisitt på bane, og elevene må møte veiledning basert på god kunnskap både om dagens yrkesliv og om nedsatt hørsel. Veiledningen overfor den enkelte må preges av at det individuelle blir sett, av interesse og respekt. Eleven må oppleve å få støtte i egen prosess, ikke "bastante råd". Med støtte menes at eleven får kunnskap om muligheter og utfordringer, og oppfordres til selv å tenke grundig igjennom
- Elevene bør oppmuntres og støttes til tidlig å komme ut i arbeidsliknende situasjoner, eksempelvis under ferier.

3.7 Høyere utdanning etter videregående skole

12 av informantene hadde erfaring også med høyere utdanning etter fullført videregående skole, sju av disse var fortsatt under utdanning, og fire var ferdige og i arbeid. En var ferdig og hadde vært i arbeid, men så på samtaletidspunktet uføretrygd som eneste mulighet framover grunnet progredierende sykdom.

Valg av fag/studieretning etter videregående skole

Det er stor spredning i valg av fag. Bare et par av de 12 informantene gir uttrykk for at hørselsnedsettelsen har vært styrende for valget av hovedretning for videre utdanning. En informant, som fikk CI i løpet av tiden på videregående skole, sier således at det ikke hadde vært aktuelt å velge den

utdanningen og det yrket vedkommende har valgt uten CI. En annen valgte fag delvis ut fra muligheten for å få et arbeid etter studiene der hørselsnedsettelsen ikke skulle bety så mye.

Bare en oppgir å ha valgt fag med utgangspunkt i råd eller veiledning fra NAV. Denne informanten ønsket i utgangspunktet å bli lærer. Etter en samtale med NAV, der de snakket litt mer gjennom hvilke utfordringer hørselsnedsettelsen vil kunne representere i en arbeidssituasjon som lærer, kom denne informanten til at dette kanskje ikke var det beste valget for seg, og er nå i gang med et studium innen et annet fagområde.

Noen flere har, underveis i utdanningsløpet på høyskole/universitet, gjort justeringer eller retningsvalg med utgangspunkt i hørselsnedsettelsen, men uten å endre faglig hovedretning. Et eksempel er valg av fordypning i spesialpedagogikk innenfor en lærerutdanning, ut fra den tanke at dette ville øke mulighetene for å få arbeide med mindre grupper eller en til en.

Ellers er bakgrunnen for valg av fag stort sett som for annen ungdom: Interesser, påvirkning fra familie, venner, ønsket studiested osv. Vi har også blant informantene personer som har funnet at de "bommet" med sine valg i første omgang, og derfor har skiftet underveis. I et tilfelle var det endelige valget påvirket av hørselsnedsettelsen i den forstand at informanten valgte ny fagretning bl a ut fra en voksende interesse for å kunne arbeide med "døve som sliter".

Tilrettelegging i studiesituasjonen

Tre av informantene har hatt tilgang til og brukt tegnspråktolk gjennom studiet, og forteller at dette har fungert meget bra. Et unntak var da tolkesentralen sendte nyutdannet og uerfaren tolk (som ikke hadde bestått tolkeeksamen) til å tolke i et profesjonsstudium med mye fagterminologi.

To har hatt betydelige problemer med i det hele tatt å få tolking i perioder. For en av dem førte dette til flytting til annet studiested.

Teleslynge er brukt av en del, men med klare begrensninger både fordi ikke alle aktuelle undervisningslokaler har installert teleslynge og fordi kvaliteten på slyngene varierer mye. Dessuten er det fortsatt noen forelesere som vegrer seg i forhold til mikrofonbruk. Flere sier at det fungerer ofte bedre om de personlig gir foreleseren sin egen mikrofon (MicroLink) sammen med en liten forklaring på hvorfor de ønsker denne brukt.

Et problem som flere påpeker er at mikrofon hos foreleser ikke fanger opp hva medstudenter spør om eller kommenterer.

En høyskolestudent forteller at teleslyngene i auditoriene ikke fungerte ved oppstart. Da dette ble påpekt, var svaret at høyskolen ikke hadde fått informasjon om at det skulle begynne en student med nedsatt hørsel. Slik informasjon var sendt på forhånd, men rotet bort av administrasjonen, og måtte derfor sendes på ny. Når teleslyngene fungerer, vegrer dessuten flere forelesere på denne høyskolen seg mot å bruke mikrofon.

En informant har kontaktet forelesere med spørsmål om å få kopi av materiale fra presentasjonene de bruker i forelesningene. Med slike kopier blir kravet til notering redusert, og studenten kan konsentrere seg mer om å lytte og lese på munnen. Men foreleserne har vært lite villige til å gi fra seg slike kopier. *Forelesningene ligger tett opp til boka* er en begrunnelse som gis.

Normalt blir problemene for personer med nedsatt hørsel større i store lokaler og grupper enn i mindre. Men et par av informantene forteller at de også har opplevd det motsatte: Når lokalene blir store nok blir det et behov for alle at foreleser bruker mikrofon og høytaleranlegg, som også er kopledd til teleslynge. I denne situasjonen slipper studenten med nedsatt hørsel å være alene om eventuelt å måtte påpeke mangelfull mikrofonbruk.

De fleste nevner det som betydelig lettere å fungere med hørselsnedsettelsen når de kommer litt lenger i studiene enn i starten. Etter hvert blir det færre forelesninger i store grupper, mens innslaget av arbeid i små grupper/kollokvier blir større. Da blir også gjerne de sosiale kontaktene tettere, og det blir lettere å få medstudentene til å forstå situasjonen, i alle fall i en viss grad.

Støtte fra medstudenter

Få, om noen, benytter seg ofte av støtte fra medstudentene. I enkelte situasjoner har informanter spurt om å få låne andres notater, fordi det er krevende å både notere og følge med på hva foreleser sier. Men andre ganger har dette også gått andre veien: Informanten er så rutinet i å ta notater direkte på PC at medstudenter spør om å få kopier.

Knapt noen informanter tror at medstudentene "forstår" hvordan det er å ha nedsatt hørsel, men noen mener at enkelte i alle fall forsøker å sette seg inn i det. Det ser ut til å være litt forskjell på fagområdene på dette punktet: Studenter innenfor fagområder som går på arbeid med mennesker synes å være noe mer interesserte enn andre ut fra det våre få informanter forteller.

Slitsomt å studere på grunn av hørselsnedsettelsen?

De fleste er tydelige på at de blir mer slitne enn medstudentene grunnet det store kravet til konsentrasjon som hørselsnedsettelsen medfører. *Jeg var totalt utslitt hele tiden. Sov det meste av fritiden.* De som ikke uttrykker dette like tydelig forklarer det i hovedsak med at forelesningene blir tolket. En sier eksplisitt at om tolk mangler, f.eks. grunnet sykdom, blir situasjonen en helt annen.

3.8 Jobberfaring før/under skolegang og studier

Nesten 2/3 av informantene har hatt sommerjobber og/eller andre typer jobber i skole-/studieperioden. Ingen av dem nevner at skolen har tilskyndet dette, bakgrunnen er at de selv har ansett det som nyttig og naturlig. Noen av dem som ikke har hatt slike jobber sier at de ikke har hatt behov for å jobbe da de allerede mottok attføringspenger. Et par av dem som har jobbet en del i feriene har opplevd å miste deler av attføringspengene fordi de tjente "for mye". De valgte likevel å jobbe, fordi de anså jobberfaringen som verdifull.

Noen sier at de ikke har hatt overskudd til å jobbe i ferie/på fritida. De har vært slitne og hatt behov for å "slappe av".

Det er ingen sammenheng i vårt materiale mellom grad av hørselsnedsettelse og hvorvidt man har søkt arbeid i ferier og på fritid. Enkelte av informantene med størst hørselstap har således vært blant de mest aktive i forhold til jobbing.

Av informantene som har gått på spesialskole er det omtrent halvparten som ikke har fått jobberfaring i løpet av utdanningsperioden, mens blant dem som har gått et integrert skoleløp har nesten alle jobbet.

3.9 Jobberfaringer etter fullført utdanning

Sju informanter har ordinær eller tilnærmet ordinær jobberfaring (ut over ferie-/helgejobbing). En av disse har arbeidet ett år som trainee mellom videregående skole og studier, de øvrige har ordinære arbeidsforhold. En er sannsynligvis i ferd med å gå over på uføretrygd, noe som har sin bakgrunn i progredierende sykdom.

Ingen av de sju har hatt samarbeid med Aetat/NAV i forbindelse med overgangen fra utdanning til yrke. De har gjort som "alle andre", brukt kontakter som var etablert gjennom tidligere ferie-

/helgejobbing, kjenninger, søkt på utlyste jobber på vanlig måte og stilt på intervju. Våre informanter har ikke vært blant dem som har måttet søke på et stort antall jobber for å få ansettelse. De oppgir heller ikke å ha møtt spesielt sterk skepsis i forhold til hørselsnedsettelsen f eks i intervju-situasjonen. De er åpne om hørselsnedsettelsen "fra og med intervjuet", hvilket innebærer at de normalt ikke skriver om den i søknaden.

Bare en forteller om spesiell tilrettelegging på arbeidsplassen. Dette er en arbeidsplass der det arbeider flere døve, og de har tolk tilgjengelig gjennom ordningen "Tolk på arbeidsplassen" hos NAV. Det kan likevel være situasjoner med møter mv som er vanskelige å dekke opp med tolk, og informanten opplever dette som slitsomt.

Andre sier at de f eks i forbindelse med viktige møter eller lignende bruker MicroLink. Ellers passer de på å plassere seg slik at det blir lettest mulig bl a å se flest mulig når de snakker.

En oppgir å ha byttet jobb en gang etter relativt kort tid. Grunnen var en kombinasjon av ugunstige fysiske forhold og manglende tilrettelegging, bl a i spiserom, samt at vedkommende ikke fant at miljøet passet.

En, som ikke har spesiell tilrettelegging på arbeidsplassen og heller ikke opplever å ha særlig behov for dette, vil likevel ta opp behov for noe støyskjerming. Men dette gjør vedkommende som verneombud og med utgangspunkt i at nåværende situasjon er problematisk også for hørende ansatte.

Fem oppgir at de har ulike problemer relatert til nedsatt hørsel og manglende tilrettelegging. Det dreier seg om "klassiske" problemsituasjoner som møter, telefonbruk, og matpauser. Dette oppleves som vanskelig, men ikke uoverkommelig. Noen har valgt yrker der de gjør mye arbeid i stillhet og alene, og har gjennom det redusert problemene noe. Andre kan ikke rendyrke arbeidsoppgavene på samme måte, og uttrykker at det går, men at de er mye mer slitne etter endt arbeidsdag enn kollegene. En av konsekvensene av dette er, for noen av dem, at sosial aktivitet utenom arbeidstid blir mer begrenset enn de selv ønsker.

Det går igjen at terskelen for å ta opp behov for tilrettelegging ut fra egne hørselsproblemer er høy for de fleste. Det oppleves ubehagelig å skille seg ut, og utrygt å skulle representere en "ekstra kostnad" for arbeidsgiver.

En informant minner om at det meste av teknisk tilrettelegging i bare begrenset grad gjør personen med nedsatt hørsel mer sosialt fungerende. Tilrettelegging kan redusere problemer på bestemte steder, men mye av det å fungere sosialt utgjøres av å kunne være fleksibel, ta ting på sparket osv. I forhold til dette er det lite hjelp i de fleste tekniske tilretteleggingstiltak.

Relasjonene til kolleger og ledere beskrives som grei. Den ene som har byttet jobb følte det skurret noe også sosialt i den første, ellers er beskrivelsene av kollega- og lederrelasjonene helt på linje med det en ellers møter hos normalthørende.

3.10 Erfaringer med NAV

De fleste informanten har hatt kontakt med NAV (herunder også SYA⁶ hørsel og NAV Arbeidsrådgivning), bl a i forbindelse med spørsmål om attføring. Omtrent halvparten sier seg rimelig godt fornøyd med den kontakten de har hatt med etaten. Vi har allerede nevnt en informant som opplevde nyttig veiledning i forhold til valg av læreryrke sett i forhold til nedsatt hørsel. De fleste andre som er tilfreds med kontakten har ikke diskutert konkret valg av karrierevei, men har fått innvilget attføring relativt kurant med bistand f eks fra sosionom på Briskeby til søknadsprosessen.

⁶ SYA: NAV Senter for yrkesrettet attføring, Oslo

Selv om det altså er en del positive erfaringer, velger vi å løfte spesielt fram tre sitater fra informanter som ikke er tilfreds. Dette gjør vi fordi disse informantene setter ord på konkrete erfaringer som det er mulig å trekke lærdom av.

1:

NAV XX plasserer alle døve/sterkt tunghørte i samme "bås". Saksbehandler har et stort og ensidig fokus på hørselstapet, på problemene, og lite på interessene, det en mestrer, ressursene. ... Jeg er irritert over å bli automatisk plassert i en bestemt bås som ikke passer for meg. Det mangler individuelt fokus!

2:

Jeg hadde kontakt med NAV i forbindelse med søknad om attføring det siste året på videregående og det første på høyskolen. Kontakten dreide seg om muligheten for støtte til å ordne opp i økonomiske problemer etter mange år med xx (sykdom). Jeg har sterkt negative erfaringer med NAVs saksbehandler, som bare fokuserte på og løftet fram det negative, det jeg da hadde kjempet meg ut av. Hun trakk meg ned, mistrodd meg. Men, jeg fikk da to år med attføring, og vil heller ikke søke om mer, vil heller jobbe.

3:

Da jeg skulle begynne på videregående var Aetat ivrige på at jeg måtte bestemme meg for et yrke. Jeg slang fram et ikke altfor gjennomtenkt ønske (fysioterapeut), og dette ble skrevet ned. Det opplevdes som om jeg "solgte sjela og framtida" ut fra noe som tilfeldigvis ble nevnt på et møte.

Når jeg så begynte på xx-utdanning fikk jeg vite at jeg kun ville få støtte i tre studieår. NAV mente at jeg ville kunne få "høvelig arbeid" med dette. Jeg var klart uenig, og opplevde NAVs holdning som et slag i ansiktet. Jeg ønsket sterkt å ikke komme i et yrke med lav anseelse og lønn. Jeg anket, men fikk ikke gjennomslag, selv om professor og instituttleder dokumenterte at bachelor innen dette faget ikke kan brukes til noe særlig. Jeg fikk en altfor kort stige, som jeg ikke kunne klatre til topps med, men heller ikke bli stående på bunnen.

En forteller om ulike erfaringer med lokalt NAV-kontor og NAV-kontoret i byen. Lokalt fungerer det bra, i byen svært dårlig. Denne informanten sendte søknad om uføretrygd åtte måneder før vår samtale, og hadde på samtaletidspunktet enda ikke mottatt noen form for respons eller svar. I mellomtiden går vedkommende sykemeldt, noe som bl a betyr at det er umulig å involvere seg i ønsket aktivitet. Resultatet er "plagsom passivisering" som informanten uttrykker det.

3.11 Tekniske hjelpemidler og andre støtteordninger via NAV

Alle informantene har høreapparat (en har CI), og alle unntatt en bruker disse regelmessig. Den ene som representerer unntaket er av dem som ikke har den mest alvorlige hørselsnedsettelsen, men kunne likevel ha god nytte av å bruke høreapparatet mer. Det ligger imidlertid personlige, psykologiske forhold til grunn for den manglende bruken. Informanten er inne på at det kanskje vil være riktig å søke profesjonell hjelp i forhold til dette, bl a fordi det kan være grunn til å frykte at hørselsnedsettelsen vil forverre seg.

Det synes ellers som om informantene har fått det de har hatt behov for av personlige hjelpemidler. Flere antyder sogar at de opp gjennom årene har fått mange hjelpemidler som de ikke har hatt nytte av. Når vi snakker med dem sier de at de bruker relativt få hjelpemidler. Flere bruker knapt noe utover høreapparat (med telespole, evt. MicroLink) og mobiltelefon. Mobiltelefonen defineres jo egentlig ikke som hjelpemiddel, men er uunnværlig, ikke minst takket være mulighetene for tekstmelding og vekking med vibrasjon i tillegg til selve telefonfunksjonen.

Grunnen til at så mange tekniske hjelpemidler er valgt bort er rett og slett at gevinstene ved bruken ikke oppleves så store at de oppveier ulempene. Ulempene kan være rent praktiske eller knyttet til en opplevelse av ubehag eller stigmatisering ved bruk.

Ut fra det informantene sier, ser det ut til at formidlingssystemet for hjelpemidler ikke har vært særlig aktive i forhold til å følge opp nytten og bruken av hjelpemidlene. Mange forteller således om at hjelpemidler bare har "blitt liggende". Informantene gir dessuten inntrykk av at de selv i begrenset grad har fulgt opp sitt eget ansvar for å levere tilbake ting som ikke blir brukt.

De av våre informanter som er kommet så langt at de er i jobb etter fullført utdanningsløp synes å være kjent med ordninger som NAV kan bruke for å redusere terskelen for å ansette personer med funksjonsnedsettelse, f.eks lønnstilskudd. Men de har valgt ikke å informere om eller satse på slike ordninger, fordi de foretrekker å bli ansett og ansatt mest mulig på lik linje med "alle andre".

3.12 Sosialt/fritid nå

Vi samtalte med informantene omkring deres sosiale situasjon, om den er noenlunde slik de ønsker den, og, dersom ikke, om dette har sammenheng med hørselsnedsettelsen.

Omtrent halvparten av informantene uttrykker at de opplever at hørselsnedsettelsen begrenser deres sosiale nettverk og deltakelse, enkelte av dem i uttalt grad. Den andre halvparten mener de har det nettverket og den deltakelsen på fritida som de ønsker. I begge gruppene påpekes det imidlertid at de er mer/mye mer slitne enn normalthørende etter skole-/arbeidstid, og at det derfor koster mer for dem å være sosialt aktive. Når de har behov for å trekke seg tilbake for å hvile, blir de lett oppfattet som arrogante. Noen er spesielt bevisste på å holde seg i god fysisk form, bla for å sette kroppen best mulig i stand til å takle merbelastningen som hørselsnedsettelsen medfører.

Det er få av dem som har gått integrert som opplever at hørselsnedsettelsen begrenser deres sosiale liv. Av dem som har gått på spesialskole er andelen større.

På spørsmål om det sosiale nettverket i hovedsak består av normalthørende, personer med nedsatt hørsel eller begge deler, fordeler svarene seg noenlunde likt på de tre kategoriene samlet sett. Ser vi svarene i sammenheng med om informantene har gått integrert eller på spesialskole, finner vi at det bare er blant dem som har gått på spesialskole vi har informanter som sier at de kun eller i all hovedsak har venner med nedsatt hørsel. De som har gått integrert har enten bare/i all hovedsak hørende venner, eller en kombinasjon.

De fleste som er i arbeid beskriver den sosiale situasjonen på arbeidsplassen som god. Men en viss variasjon kommer også fram. Der situasjonen ikke oppleves som bare god, tillegger informantene dette mye at de er slitne og lite opplagte til å følge opp sosiale initiativ utenom arbeidstid, noe som også virker inn på fellesskapet i selve arbeidssituasjonen.

4 Drøfting

4.1 Innledning

Målgruppen for denne undersøkelsen er:

- Unge mennesker med betydelig nedsatt hørsel
- Ikke primært tegnspråklige (men kan gjerne i det daglige kombinere bruk av tegn- og tale-språk).
Avgrensningen er gjort ut fra at primært tegnspråkliges situasjon på mange måter har andre karakteristika, og kunne med fordel vært fokus for en tilsvarende undersøkelse.
- I gang med siste del av videregående skole, utdanning etter videregående skole eller ferdig med utdanningen for 2-3 år siden.

Utvalget

Som tidligere nevnt viste det seg vanskeligere å rekruttere informanter enn vi hadde tenkt oss på forhånd. Relativt mange av dem som fikk forespørsel unnlot å svare eller svarte nei. Noen svarte ja i utgangspunktet, men responderte ikke da Rehab-Nor tok kontakt. Vi fikk ikke den bistanden fra NAV Trøndelag som vi hadde regnet med. Den systematiske kontakten som Møller kompetansesenter har med ungdommene løper fram til og med videregående skole, etter dette er kontakten mer tilfeldig. At vi ikke fikk hjelp fra NAV Trøndelag vanskeliggjorde derfor spesielt det å få kontakt med mulige informanter i den regionen som var i gang med studier, eventuelt ferdig med utdanningen for en tid siden.

Hvorfor det var så vidt mange som svarte nei til å delta vet vi ikke mye om. Noen signaler fra våre samarbeidsparter på Briskeby antyder at en del av elevene der har vært "undersøkt" tidligere og er litt lei av dette. Kanskje de også opplever at slike undersøkelser er med på å understreke at de er "annerledes" og "spesielle". Dette kan oppleves negativt, særlig i denne fasen av livet.

I kategorien "avsluttet utdanningen for 2-3 år siden" har vi fått kontakt med få representanter for dem som tar yrkesfag på videregående skole, og så ikke satser på videre utdanning men prøver å komme i arbeid. Vi vet at det er en klart større andel av disse blant ungdommer med nedsatt hørsel generelt enn i vår informantgruppe. Alt i alt må vi derfor legge til grunn at vi har fått et utvalg med en overvekt av de mer ressurssterke, og de som går i retning av høyere utdanning. Når resultatene skal analyseres og vurderes er dette et viktig poeng å ha in mente.

Hovedfokus

Denne undersøkelsen har hatt som hovedmål å dokumentere erfaringer og synspunkter som ungdom med nedsatt hørsel har i forhold til overgangen fra utdanning til arbeid. De av informantene som har kommet så langt at de har egenerfaringer med denne overgangen gir oss et bilde av at utfordringene har vært større i tidligere perioder, spesielt i integrerte skolesituasjoner, enn i selve overgangsfasen utdanning-arbeid. Dette mener vi må ses i lys av skjevheten i utvalget informanter, jf foregående avsnitt.

På et vis kan vi da si at rekrutteringsproblemene har ført til at undersøkelsen har gitt mindre dokumentasjon av gode og mindre gode erfaringer i selve overgangsfasen utdanning-arbeid enn det som var målet. På den andre siden mener vi det er verdt å merke seg hvor betydelige problemer denne jamt over sterke informantgruppa har erfart underveis i utdanningsløpet. Flere uttrykker at det har

vært nære på at de har gitt opp i ulike faser. Noen er klare på at om de ikke hadde fått anledning til å gå over til spesialskole ville de ikke kommet seg videre. Det er derfor grunn til å frykte at slike problemer som våre informanter har møtt opp gjennom utdanningsløpet lett kan stoppe prosessen for personer med noe mindre ressurser i seg selv og/eller i nettverket omkring.

Vi har gjennom dybdesamtaler med 20 unge mennesker i målgruppen fått mange og sterke historier fra deres oppvekst, skolegang, studier og, for noen: jobbsituasjon. Historiene er ulike, til dels svært ulike. Både personene selv, deres nære nettverk og situasjonen ellers er ulik. Noen har valgt å gå på spesialskole i deler av utdanningsløpet, mens de andre har gått integrert. Dette gir i seg selv ulike erfaringer, og grunnlag for refleksjoner.

Samtidig er det viktige elementer som er gjennomgående og felles, til tross for de betydelige individuelle forskjellene. Vi mener det er nærliggende å betrakte disse fellestrekkene som typiske for ungdom med betydelig nedsatt hørsel, og dermed som viktige dimensjonerende faktorer som opplegg og tilbud til personer med hørselsproblemer må ta høyde for.

Hva som skjer i overgangsfasen utdanning-arbeid kan for den enkelte ha røtter langt tilbake i tid. Vi har derfor gått inn på hele prosessen fra og med barnehage, og har med stort utbytte reflektert sammen med ungdommene over hvilken betydning erfaringene i de ulike fasene har hatt for den videre prosessen.

I den følgende drøftingen tar vi utgangspunkt i at å velge utdanningsløp, finne egnet yrke, få seg jobb, og bli stående i jobb over tid, påvirkes av flere faktorer, bl a:

- Kunnskaper om rettigheter og plikter
- Kunnskaper om muligheter og begrensninger i utdanningssystemet og arbeidsmarkedet
- Tilstrekkelig og relevant faglig kompetanse
- Trygghet, identitet, tro på egen mestringssevne, sosiale ferdigheter
- Tilrettelegging

4.2 Kunnskap om rettigheter og plikter

Noen ganger hevdes det at unge med nedsatt funksjonsevne i for liten grad ser det som et personlig ansvar, en plikt som samfunnsmedlem, å komme seg i arbeid og bidra til fellesskapet. Nyere undersøkelser gir imidlertid et annet bilde: Selv ungdom med betydelige funksjonsnedsettelse ønsker selv sterkt å komme i jobb, og arbeider for å nå dette målet. Men faktorer i deres omgivelser og, ikke minst i det fagapparatet som skal bistå dem, kan representere betydelige hindere (1), (2), (4), (5).

De ungdommene vi har møtt i denne undersøkelsen har alle betydelige utfordringer knyttet til nedsatt hørsel. Og mange av dem har slitt, sosialt og faglig, som følge av at omgivelsene ikke forstår, tar hensyn til eller er tilpasset deres situasjon. Men alle uten unntak har hatt som klart utgangspunkt at målet er å komme ut i mest mulig normal jobb. Mange står derfor på, både for å få seg en utdanning og for å stå i jobb, selv om hørselsnedsettelsen medfører at dette krever en betydelig ekstra-innsats.

Det er i vårt materiale kommet fram få klare eksempler på manglende informasjon om rettigheter informantene har/har hatt gjennom utdanningsløpet. Vårt inntrykk er at de stort sett er godt orientert. Spesielt gjelder dette de som har gått på spesialskole. Flere forteller også om relativt positive erfaringer med NAV, spesielt NAV på mindre steder. Noen få negative erfaringer med etaten har det til felles at de er knyttet til NAV i større byer, uten at dette gir grunnlag for generalisering.

De aller fleste har fått innvilget å gå deler av skole-/studietiden (normalt tre år) med attføringsstønad. Mange av dem har benyttet seg av muligheten til å ta grunnkurset på videregående skole over to år i stedet for ett. De bruker relativt lite tekniske hjelpemidler ut over høreapparat. Årsaken til dette synes ikke å være manglende kunnskaper om rettigheter eller sviktende tilbud. Informantene uttrykker mer at opplevd "plunder og heft", tekniske problemer og, kanskje viktigst: en følelse av at bruken av hjelpemidler lett blir stigmatiserende, ikke oppveies av fordeler ved bruken. En kan stille spørsmål om dette indikerer svikt i formidlingsprosessen og oppfølgingen, uten at materialet gir noe klart svar. Det at informantene i liten grad selv har tatt kontakt med formidlingsapparatet og klaget eller returnert hjelpemidler, signaliserer sannsynligvis begrenset interesse for og forventninger til hjelpemidler. Vårt inntrykk under samtalene går i samme retning: Tekniske hjelpemidler er ikke særlig interessant. I den grad dette kan tilskrives manglende kunnskap er det ikke i forhold til rettigheter, men heller i forhold til hvilke muligheter som kan ligge i tilrettelegging gjennom hjelpemiddelbruk (jf kap. 4.6 side 30).

Vi merker oss ellers at informanter som er i jobb i liten grad har vært innstilt på å nyttiggjøre seg ordninger som lønnstilskudd mv som støtte for å få ønsket ansettelse. Også her veier ønsket om ikke å skille seg ut tungt. Det er imidlertid et poeng at våre informanter som er i jobb ikke har hatt problemer med å få seg jobb. De har stort sett fått jobb "på første forsøk", og har således ikke møtt arbeidsgivere som har betraktet funksjonsnedsettelsen som en risiko for lavere effektivitet, dårligere kvalitet eller økte kostnader, slik mange andre med funksjonsnedsettelse opplever. Vi antar at vi på dette punktet ville fått et noe annet inntrykk dersom utvalget informanter hadde vært mer representativt.

4.3 Kunnskap om arbeidsmarkedet, muligheter og begrensninger

Det er en klar fordel for gode, individuelle valg av utdanningsløp og for vellykket overgang fra utdanning til yrke å ha gode kunnskaper om relevante sektorer av arbeidslivet, om skrevne og uskrevne regler i arbeidslivet, om roller, hva som kreves, spesielle utfordringer som hørselsnedsettelsen kan representere i ulike yrker, og om muligheter som måtte finnes for tilrettelegging. Videre er det verdifullt i jobbsøkesituasjoner å kunne legge fram dokumentasjon som viser at en faktisk kan fungere i ulike praktiske jobbsituasjoner, selv om en har betydelig nedsatt hørsel. Å ta arbeid i ferier mv må derfor anses som en viktig del av det å kvalifisere seg for framtidig yrkesaktivitet.

I vårt materiale er det en betydelig mindre andel av dem som har gått videregående på spesialskole enn av dem som har gått integrert som har hatt feriejobber underveis i utdanningsløpet. Dette kan ha sammenheng med at det må antas at elevene som har valgt spesialskole jamt over er blant dem som har slitt mest, og derfor har størst behov for hvile utenom skoletida. Vi er imidlertid ikke trygge på at dette er hele forklaringen. Vi ser nemlig at det i alle fall ikke er noen sammenheng mellom graden av hørselstap og aktiviteten i forhold til feriejobbing. Dette kan tyde på at elevene i spesialskolene i mindre grad enn integrerte elever opplever å bli tilskyndet til å ta seg arbeid i ferier mv. Noe av forklaringen kan være at det i et miljø med personer som har valgt segregering for en periode kan være mindre nærliggende å oppsøke integrerte arenaer i denne perioden, og de aller fleste feriejobbene vil representere integrerte arenaer.

I den grad denne analysen er korrekt, har spesialskolene, etter vår mening, en spesiell utfordring i forhold til å påpeke betydningen av feriejobbing og signalisere forventninger om at elevene forsøker seg på slik.

I denne forbindelsen er det imidlertid også nærliggende å trekke fram en konsekvens av regelverket knyttet til attføringsstønad som etter vår vurdering kan være negativ. De fleste informantene har "gått på" attføring noen år i skole- og studietida, og en del av disse har i denne perioden ikke vært spesielt aktive i forhold til å skaffe seg arbeidserfaring gjennom sommerjobb og/eller deltidsarbeid. Grunnen oppgis å være to-delt: De har vært slitne og har hatt behov for hvile, og: dersom de fikk

inntekt ved siden av attføringsstønad ville det bli gjort tilsvarende trekk i stønaden. Noen har vært så bevisste på verdien av å få arbeidserfaring at de likevel har valgt å jobbe.

Det er ingen tvil om at skole- og studiehverdagen for ungdommer med betydelig nedsatt hørsel er til dels langt mer slitsom enn for normalthørende. Det kan derfor være lett å argumentere for at ungdom med hørselsproblemer kan ha ekstra behov for hvile i ferier og på fritid ellers, og at det er bra at dette behovet kan imøtekommes uten at det får negative økonomiske konsekvenser for dem sammenliknet med deres jevnaldrende. På den annen side mener vi det kan virke i strid med erklærte intensjoner når regelverket utformes slik at det økonomiske incitamentet til å skaffe seg praktisk erfaring fra arbeidslivet fjernes. Ulempene med ordningen har vært påpekt lenge. Vi anbefaler at regelverket i tilknytning til nyordningen "Arbeidsavklaringspenger"⁷ tar hensyn til dette.

Det er et faktum at betydelig nedsatt hørsel er en reell utfordring i forhold til mange yrker og, ikke minst enkeltarbeidsplasser. Tidligere undersøkelser, bl a (1), har dokumentert at om slike utfordringer ikke tas på alvor kan de lett ødelegge mulighetene for å få jobb, men kanskje like mye mulighetene for å kunne stå i jobben over tid uten for store negative konsekvenser for krefter og overskudd og dermed for sosialt liv og relasjonsbygging. En konsekvens av dette er at det må anses som spesielt viktig at ungdom med nedsatt hørsel får kompetent og oppdatert veiledning i forhold til arbeidslivets krav og muligheter, sett i forhold til deres hørselsfunksjon. Vi bruker bevisst begrepet "veiledning", og ikke f eks "rådgivning". Det er viktig at de unge gis faktisk kunnskap som er relevant i forhold til den enkeltes interesser og situasjon, og så støttes og oppmuntres i forhold til å foreta egne valg på denne bakgrunnen, og i takt med egen prosess. Da opplever de å bli tatt på alvor, og bare da vil de se målsettingen for det videre løpet som sin egen.

Vi har lagt vekt på å forsøke å finne ut i hvilken grad våre informanter opplever slik veiledning, kanskje ikke minst i løpet av perioden på videregående skole. Gjennomgående mener de at de har fått for lite veiledning. Flere nevner også at de mener veiledningen i for liten grad bygger på bred og oppdatert informasjon om dagens og morgendagens arbeidsmarked.

Noen av informantene som har gått videregående integrert, har henvendt seg til det rådgivningsapparatet som finnes innenfor ordinære videregående skoler. Enkelte har i tillegg referert til erfaringer med NAV om yrkesvalg. Samlet sett sier imidlertid informantene våre at de i relativt liten grad har etterspurt veiledning i forhold til yrkesvalg. Spesielt de integrerte elevene har heller ikke fått noen spesielle tilbud om slik veiledning med utgangspunkt i de utfordringene hørselsnedsettelsen kan representere i forhold til yrkesvalg. Flertallet har hatt rimelig klart for seg i hvilken retning de vil gå, og har bygget dette på interesser, hva de tenker om framtidsutsikter, og impulser fra familie og venner, slik også ungdom uten funksjonsnedsettelse legger sine planer. Hørselsnedsettelsen har i liten grad påvirket valget for våre informanter, i alle fall slik de ser det når vi spør. Men, det kan nok tenkes at valgene, mer enn de umiddelbart tenker over, er noe påvirket av hvilke situasjoner de har erfart som spesielt vanskelige, og hva de ser for seg er typisk for ulike yrker.

De få som har etterspurt veiledning har i liten grad vært tilfreds med responsen. Rådgivere ved ordinære videregående skoler mangler relevant kunnskap om hørselsnedsettelse, og eksempler i materialet vårt antyder at de da kan forsøke å kompensere for det ved skråsikkerhet i stedet for å søke samarbeid med f eks kompetansesenter. Dette synes å ha fungert dårlig.

Det kan kanskje innvendes at det kan trenge litt modenhet og litt avstand i tid for å se og vurdere hvor godt veiledningen faktisk har fungert. Kanskje nylige eller nåværende elever i videregående skole vil nyansere sin vurdering noe når det er gått litt tid? På den annen side: Vi har også et eksempel med en ungdom som forteller om erfaring i nær fortid med en videregående skole med vel-fungerende kompetansebygging og veiledning i forhold til elevenes valg av videre utdanning og

⁷ Ordningen "Arbeidsavklaringspenger" skal erstatte de tre tidligere ordningene rehabiliteringspenger, attføringsstønad og tidsbegrenset uføretrygd fra medio 2009.

yrkesvei. Denne informanten byttet fra offentlig til privat videregående skole underveis, og hadde sammenligningsgrunnlag. Det som særpreget denne private skolen var, slik denne informanten oppsummerte det:

- De ansatte hadde et sterkt, og felles, ønske om å bidra til at elevene kom seg videre og ut i yrker de ville fungere og trives i. Dette var en del av skolens "bedriftskultur".
- Skolen hadde etablert samarbeid med et bra utvalg ulike arbeidsplasser om hospiterings- og praksisplasser.
- Opplegget for den enkelte eleven tok utgangspunkt i vedkommendes egne, individuelle interesser og tanker, ikke i hva som er "riktig arbeid for personer som deg" eller hva som "sikkert er vanskelig når du hører dårlig". Spørsmålene om mulige problemområder ble reist, men ikke på en slik måte at ungdommen opplevde det som et forsøk på "styring" eller "realitetsorientering", men som innspill til elevens egen tankeprosess.

Vi har også fått signaler i retning av at informanter har en opplevelse av at enkeltansatte i NAV kan plassere alle med nedsatt hørsel i en bås: "Døve/i praksis nærmest døve". Informanter som mener de ikke passer inn i denne båsen, bl a fordi de har en hørselsrest som utnyttes, uttrykker at de opplever forsøk på "realitetsorientering", med fokus på alle problemene det representerer å ha nedsatt hørsel i yrkeslivet. Deres ønske er å bli "sett" som de unike individene de er, med både ressurser og utfordringer, og at utgangspunktet for videre samarbeid skal ligge der. De beskrevne erfaringene med NAV stammer imidlertid fra enkeltmøter, og gir ikke grunnlag for generalisering. Vi har også eksempel på møtepunkter med NAV som var en god opplevelse. Det vi imidlertid kan si er at det framstår som en utfordring for NAV å bygge opp en felles og helhetlig "kultur" som tar utgangspunkt i ressurser og muligheter, framfor problemer, og det å se det enkelte menneske som et unikt menneske.

Heller ikke informantene ved spesialskoler kan vise til en systematisert veiledningstjeneste i forhold til yrkesvalg. Det synes å være noe inkonsistens i enkelte av utsagnene. På den ene siden uttrykkes manglende tilfredshet med kompetanse og individuell oppfølging i forhold til yrkesveiledning. På den andre siden kommer det fram at slik veiledning i liten grad etterspørres. Informanter antyder at de etterspør veiledning i liten grad fordi de ikke har tillit til kvaliteten. Samtidig kan det stilles spørsmål ved hvilket grunnlag informantene har for å vurdere kvaliteten nå man ikke etterspør. Manglende etterspørsel kan også være uttrykk for at en ikke forventer slik veiledningstjeneste i utgangspunktet.

Vi har ikke informasjon som setter oss i stand til objektivt å evaluere kvaliteten på yrkesveiledningen til skoleungdom med nedsatt hørsel. Men informasjonen tyder på at informantene opplever at slik yrkesveiledning ikke er satt tilstrekkelig i system.

Vårt begrensede materiale tyder på at instanser med spesiell kompetanse i forhold til nedsatt hørsel, bør tilby en mer proaktiv veiledningstjeneste i forhold til yrkesvalg, og der en trekker til seg kunnskap om yrkesvalg og hva som karakteriserer utviklingen på i arbeidssektoren, eksempelvis fra NAV / NAV SYA.

4.4 Faglig kompetanse

Kravet om relevant faglig kompetanse for å komme inn i og mestre ulike yrker er stigende. For personer som kan komme til å stille litt "bak i køen" ved forsøk på å få seg jobb, f eks grunnet en funksjonsnedsettelse, blir det da ekstra viktig å kunne dokumentere solid og relevant faglig kompetanse.

Utfordringer informantene i denne undersøkelsen peker på i forhold til faglig nivå er hovedsakelig:

- "Hull" i grunnleggende kunnskaper i fag som engelsk og matematikk
- Begrensninger i ordforråd og begrepsforståelse
- Utfordringer i forhold til individualisert faglig innhold ut fra individuelle forutsetninger

Gjennom hele utdanningstida er det slik at læring på tidligere trinn legger grunnlaget for læring på de seinere. Om det oppstår hull i forståelsen på grunnleggende nivå kan dette forårsake problemer lenger ute i løpet. Noen ganger er det vanskelig å tolke slike problemer og forstå hvor "hullene" faktisk ligger. Det kan være krevende å hente dem inn igjen parallelt med at progresjonen i fagene ellers går sin gang for fullt.

At ungdom med hørselsnedsettelse kan ha ordforråd og begrepsforståelse som står noe tilbake for jevnaldrende har naturlige årsaker. For de fleste som har vært inne på dette ser det ut til å ha blitt opplevd som et problem i hovedsak først etter overgangen fra videregående skole til utdanning på høyskole eller universitet. Enkelte opplever imidlertid problemer allerede i videregående, i fag som naturfag og sosialantropologi der det innføres mange nye begreper, og i norsk der utfordringene til nyansert og presist språk øker. Selv om mange har hatt ekstra-undervisning bl a i norsk tidligere i skoleløpet, er ikke dette nok. Slik informantene beskriver sine erfaringer synes det å være et klart og lite dekket behov for en støttespiller som kan følge opp og støtte i forhold til de mange "små tingene" som kan glippe i løpet av skoledagen. Vi har et eksempel på et tiltak som har fungert omtrent slik i materialet, fra barneskolen: En informant hadde da hyppig egne samtaler med klasseforstanderen der tema bl a var hva informanten hadde fått med, eventuelt ikke fått med, av undervisningen, og der tema og begreper som var vanskelige ble tatt opp og forklart. Vi tror en slik støtte, med en viss ytre struktur og regelmessighet, men der innholdet individualiseres fortløpende med utgangspunkt i elevens aktuelle behov, har mye for seg.

Ellers er de fleste informantene som har gått på spesialskole deler av løpet til og med videregående skole samstemte i at det er en utfordring for skolene å følge opp den enkelte elev faglig ut fra individuelle forutsetninger. I tillegg til Briskeby er to andre spesialskoler representert i materialet, og denne tilbakemeldingen gjelder alle. De som har gått deler av videregående skole integrert, og resten på spesialskole, betegner overgangen som sosialt kjempepositiv, men faglig noe tilbake. De sier at de svakeste elevene etter deres mening i for stor grad får "definere nivået", og at dette innebærer en brems for de øvrige. Det er imidlertid interessant å registrere at vurderingen av Briskeby på dette punktet er noe ulik mellom de eldste informantene, som gikk der i tiden umiddelbart etter flyttingen fra Oslo, og de som har gått seinere/går der nå: De eldste er noe mer positive også til det faglige individualiserte tilbudet ved skolen enn de yngre.

Ovennevnte er imidlertid en diskusjon som er karakteristisk for skolen generelt, der debatten går om hvor lista bør legges, gitt de begrensede økonomiske ressurser som stilles til rådighet.

Denne diskusjonen kan imidlertid være spesielt viktig for spesialskoler, da elevene med nedsatt hørsel kan være mer sårbare enn andre i forhold til det å konkurrere om skole- og arbeidsplasser. For den enkelte elev vil det være viktig å søke størst mulig trygghet og forankring med tanke på framtiden. Best mulig læring ut fra egne forutsetninger er et sentralt element i denne tryggheten.

Så godt som alle de "eldre" informantene våre har kommet seg videre, og har fullført eller er nær ved å fullføre utdanninger som de har ønsket seg, og som de har alle muligheter til å få utnyttet i jobbsammenheng. Flere av dem med spesialskoleerfaring hevder likevel at særlig overgangen videregående skole – høyskole/universitet kunne blitt mindre slitsomt med et noe bedre faglig grunnlag. Samtidig sier noen av dem at uten at de hadde kommet seg over til spesialskolen ville de sannsynligvis ikke ha fullført videregående skole i det hele tatt, av sosiale og psykiske grunner.

En interessant detalj er at enkelte av elevene med erfaringer fra Briskeby nevner at deres valg av fag/linje på videregående skole er blitt litt begrenset/styrt av hva Briskeby underviser i. Samtidig vet vi at Briskeby gjennom samarbeid med andre videregående skoler i området tilbyr et spekter

fag/linjer som omfatter alt det disse skolene tilbyr. Ordningen innebærer at elever ved Briskeby tar aktuelle linjefag ved en av de ordinære skolene i distriktet, kjernefagene på Briskeby. Når det likevel nevnes at begrensningene i hvilke fag Briskeby "selv" underviser i virker noe styrende på informantenes valg, er det naturlig å se dette som et resultat av at informantenes vegrer seg noe mot å ta deler av fagene i vanlig skole. De har sannsynligvis så vidt negative erfaringer fra integrert skolegang, og tilsvarende positive fra Briskeby, at det blir en viss terskel forbundet med å velge fag som forutsetter undervisning utenfor Briskeby, selv om denne blir langt bedre tilrettelagt og fulgt opp enn tilfellet var der informantene har gått integrert tidligere.

Vi håper at diskusjonen om faglig innhold oppfattes som et konstruktivt bidrag i utviklingen av skoletilbudet, og at behovene for individuell faglig oppfølging sees i sammenheng med de spesielle utfordringer som elevgruppen står overfor. Vi håper også at utfordringene i forhold til faglig individuell oppfølging sees på som et premiss ved tildelingen av økonomiske ressurser.

4.5 Trygghet, identitet, tro på egen mestringsevne, sosiale ferdigheter

Flere, spesielt de eldste informantene, har understreket hvor viktig trygg identitet og tro på egen evne til å mestre er som grunnlag for prosessen fram mot yrkesdeltakelse. Samtidig er det nettopp på disse områdene nesten alle beskriver betydelige utfordringer i integrert skolegang, særlig i siste del av ungdomsskolen og på videregående skole. Dette er en fase der språklig kommunikasjon med jevnaldrende overtar for den mer fysiske gjennom leken. De sosiale suksesskriteriene endres fra fysiske, knyttet til prestasjon i lek, til kommunikative, knyttet til samtale, det å utveksle opplevelser og tanker, være morsom eller interessant osv. Samtidig blir det viktig ikke å skille seg ut, være annerledes. Identiteten skapes i stor grad i relasjonen med de jevnaldrende, og sårbarheten i forhold til hvordan denne relasjonen fungerer er betydelig.

Nedsatt hørsel er en kommunikasjonshemning, og rammer på mange måter spesielt ungdommen i denne sårbare fasen. I tillegg til selve kommunikasjonsproblemene kommer merbelastningen det innebærer å forsøke å få med seg mest mulig av den muntlige informasjonen når en har nedsatt hørsel. Så godt som alle informantene forteller om hvor mye mer slitne de er/har vært etter endt skoledag enn sine jevnaldrende. Behovet for å hvile er betydelig, og manglende overskudd og initiativ til sosiale aktiviteter på fritida kan av omgivelsene mistolkes som arroganse og manglende interesse for sosial kontakt.

Vi antar at vi også i en tilsvarende undersøkelse blant ungdommer uten hørselsproblemer ville fått høre om slitenhet etter endt skoledag. En kan derfor stille spørsmål ved om det informantene våre har fortalt om av slitenhet og behov for hvile er mer uttalt og begrensende enn det som er vanlig for ungdom under utdanning. Vi mener det er reelle og betydelige forskjeller. For det første har vi flere informanter med erfaringer både fra integrert og segregert skolegang. De har erfaring med skolehverdager med dårlig tilrettelegging og stor belastning, og tilsvarende med optimal tilrettelegging og redusert press. Deres beretninger viser at endringen er betydelig også i forhold til dette med overskudd til sosiale aktiviteter utenom skolearbeidet. En informant, som har gått hele løpet integrert, forteller hvor utslått vedkommende er etter dager på høghskolen uten tegnspråktolk, f.eks ved sykdom, mens formen etter normale dager med tolking synes å være om lag som for medstudentene. Videre har informantene våre fortalt mange og sterke eksempler på at slitenheten har bidratt til isolasjon, tilbaketrekking, tristhet/depresjon og tap av tro på seg selv i deler av ungdomstiden. Samme informasjon har vi også funnet i studier om hørselshemmede i arbeid (1), (2). Vi ser således intet belegg for å hevde at utsagnene omkring slitenhet fra denne informantgruppen i hovedsak må tolkes som utslag av normal "klaging". Tvert imot, vi tror at vi her står overfor en kritisk faktor i forhold til mange unge hørselshemmedes prosess gjennom utdanning til yrkesaktivitet.

Flere av dem som underveis valgte spesialskole beskriver dette som en "redning". De opplyser at det var viktig og nødvendig for dem å komme i en setting der de ble sett, forstått, inkludert og re-

spektert som de personene de er, og hvor de ikke stadig opplevde å bli mistolket, falle utenom sosialt og å mislykkes faglig. Den "plattformen" av identitet, trygghet og mestringserfaring de fikk bygget gjennom tiden på spesialskolen vurderes av flere av informantene som en nødvendig forutsetning for å komme seg videre, i utdanningsløpet spesielt så vel som i livet mer generelt.

Vi tror potensialet er betydelig for at ungdom med nedsatt hørsel skal kunne gjennomføre skolegangen integrert med vesentlig færre problemer enn det mange av våre informanter har fortalt om. Det ligger forbedringsmuligheter på flere områder, kanskje ikke minst i forhold til kompetanse og forståelse hos de ansatte i skolen. Når:

- rektor i "rektors time" nekter å bære mikrofonen til teleslyngeanlegget utenpå skjorta
- lærere nekter å utlevere notater til en elev med nedsatt hørsel, med begrunnelse at de ikke skal "forskjellsbehandle" elever
- engelsklærer i stor grad baserer undervisningen på bruk av CD uten mulighet for støtte i munn-avlesning og med betydelig bakgrunnsstøy

sier det mye om svikt i kunnskaper og forståelse for situasjonen til elevene med hørselsproblemer.

På den andre siden: Kompetansesentres veiledning til lærere som har elever med nedsatt hørsel framstår som et viktig og effektivt tiltak. Informanter forteller om "før og etter" slik veiledning er blitt gitt. Likevel kan det være flere utfordringer, eksempelvis:

- I videregående skole kommer det nye fag og lærere til underveis. Veiledning kan derfor ikke bare gis tidlig første skoleår, men må følges opp.
- Rektors mangel på kunnskap og forståelse for situasjonen for elever med nedsatt hørsel kan lett spolere det enkeltlærere har fått til. Dette tilsier at også rektorene er en sentral målgruppe for kompetansehevingen.

Materialet vårt er ikke slik at vi kan trekke generelle konklusjoner, men enkelte informanter mener å ha sett bedre effekt av at fagperson fra kompetansesenter besøker den enkelte skolen og kollegiet som der har elev(er) med nedsatt hørsel enn av at lærere fra skolen reiser på kurs. Vel tilbake fra slike kurs ser lærere ut til å kunne ha en tendens til å "overdrive annerledesheten og problemene". Jo mer kompetansehevingen av lærerne kan knyttes til den enkelte elev og vedkommendes individuelle situasjon, jo bedre er det grunn til å tro at resultatet blir.

Generelt synes det som at enkeltelevers møter med skolehverdagen i integrerte skoler, offentlige som private, er avhengig av enkeltpersoner (lærere og ledere) der og da. Er dette riktig betyr det at det ligger store utfordringer på systemnivå, for å legge forhold til rette for at elever med nedsatt hørsel føler seg sett og forstått, og at situasjonen blir tilrettelagt ut fra deres situasjon. Dette handler dels om holdninger og kunnskap. Det handler imidlertid også om ressurser.

Vi ser ikke bort fra at dette gjelder all ungdom med funksjonsnedsettelse. Det må da være viktig å løfte dette fram spesielt i lærerutdanningen, og i utdanningen av undervisningspersonell på høyere nivå. Det samme gjelder programmer for lederutvikling i skolen. At sentrale myndigheter sender ut signaler som kan lede til endringer på systemnivå vil være av stor betydning.

4.6 Tilrettelegging

God tilrettelegging i skole-/studiesituasjonen kan forebygge mange situasjoner der ungdommen med nedsatt hørsel enten "faller av lasset" eller "dummer seg ut". Dessuten kan tilrettelegging bidra i vesentlig grad til å redusere energiforbruket knyttet til det å skulle følge med.

Informantene våre har gitt mange eksempler på tilretteleggingstiltak som har fungert godt:

- Små klasser/grupper (10-15 elever)
- Plassering i klasserommet slik at det er lett å se alle
- Fungerende teleslynger, og lærere som husker og er villige til å bruke mikrofon
- Tegnspråktolk i undervisningen (forutsatt at eleven har lært tegnspråk)
- Ekstra lærerressurs i enkelte fag, fortrinnsvis i klassen
- At lærer gjentar spørsmål fra andre i klassen
- At viktige beskjeder gis både muntlig og skriftlig
- At en lærer bruker litt tid på slutten av dagen på å samtale med eleven med nedsatt hørsel om hva hun/han eventuelt har hatt problemer med å få med seg denne dagen, og gir en rask repetisjon av vanskelige punkter
- Forelesere som er villige til å levere fra seg forelesningsnotater (alternativt at de legges ut på intranett)
- Akustikkregulering og støydempering i klasserom
- Taxi til skolen om morgenen, og hjem etter langdager, når bussreisen tar lang tid
- Veiledning fra kompetansesenter til lærere som har elever med nedsatt hørsel
- Å få gå på spesialskole noen av de mest "utsatte" årene, eller i alle fall å ha kontakt også med andre jevnaldrende med nedsatt hørsel f eks gjennom arrangementer i regi av kompetansesenter

Det tilretteleggingstiltaket som i vårt materiale framstår som det overlegent mest potente i en integrert skolehverdag er små grupper/klasser, f eks inntil 15 elever, med plassering slik at det er lett for eleven med nedsatt hørsel å se både lærer og de øvrige elevene. Sett i lys av dette synes det å være god grunn til å stille spørsmål ved deler av utviklingen i skolen i dag. Vi tenker da spesielt på utviklingen i retning av store, åpne "landskap" med store elevgrupper. Dette kan vanskelig betraktes som annet enn et tilbakeskritt som i praksis vil gjøre integrering av denne elevgruppen betydelig vanskeligere (antakelig i likhet med enkelte andre utsatte grupper).

Tilrettelegging i skolesituasjonen synes fortsatt å være avhengig av foresattes vilje, forutsetninger og muligheter til å "slåss". Dette går igjen i informantenes fortellinger, "ingen ting ble gjort eller kom på plass uten at de måtte sloss for hver minste ting". Slike eksempler synliggjør svikt i det faglige støtteapparatet. Det kan være manglende kapasitet, mangelfull kompetanse, dårlig tilgjengelighet osv som er problemet, men det kan også være at faglige anbefalinger f eks fra PPT ikke har tilstrekkelig gjennomslag i skolenes, eventuelt kommunenes, ledelse.

Det kan imidlertid også handle om ressurstilgangen til skolene.

Problemet med at foresatte må "kjempe" for nødvendig tilrettelegging for barn med funksjonsnedsettelse kan hevdes å være spesielt stort ved hørselsnedsettelse fordi denne er skjult. Informantene forteller eksempler som synes å bekrefte at det er lite kunnskap om hørselsnedsettelse i det ordinære skoleverket, og når ting ikke fungerer fører det gjerne til tilbaketrekking og isolasjon, og gir ikke ytre sett "dramatiske" utslag. Samtidig er faren stor for at mangelfull tilrettelegging i et litt lenger tidsperspektiv får betydelige negative konsekvenser av både psykologisk, sosial og faglig art. Det er derfor all grunn til å etterlyse bedre faglig støtte og gjennomslagskraft, men også ressurser, i forhold til tilrettelegging for ungdom med nedsatt hørsel.

Ekstra-undervisning er mye brukt overfor elever med nedsatt hørsel, og er sannsynligvis både riktig og viktig i enkelte fag og på enkelte trinn. Det kan imidlertid være grunn til å stille spørsmål om

ulempene ved å ta eleven ut av klassen for å gi en-til-en-undervisning alltid er vurdert nøye nok opp mot fordelene. For elevene med nedsatt hørsel er det å skille seg ut og bli betraktet som "spesielle" en sentral risikofaktor. Det er da viktig å være forsiktig med løsninger som nettopp bidrar til dette. Kanskje styrket lærerressurs i samlet klasse totalt sett kunne fungert minst like bra i en del tilfeller? Sett fra våre informanternes side er det i alle fall tydelig at denne løsningen er å foretrekke.

Et annet tiltak som ofte iverksettes er at en fagperson, f.eks. en audiopedagog, kommer til klassen der det er begynt en elev med nedsatt hørsel, og informerer. Tanken er god, men det er tydelig at slike informasjonstilbud også kan fungere nærmest mot sin hensikt. Dersom informasjonen fungerer til å gjøre denne eleven ekstra "spesiell", og understreker hvor vanskelig det er å kommunisere med vedkommende, kan informasjonen i seg selv bidra effektivt til å skape avstand og vanskeliggjøre integreringen. Nøkkelen må være at slik informasjon gis i nært samråd med den eleven det gjelder, og på en måte som minsker og ikke øker opplevelsen av annerledeshet. Det vil bli som at informasjonen ikke først og fremst fokuserer på problemer og avvik, men like mye på det som er likt og høyst "normalt", i tillegg til saklig informasjon om hva som fungerer godt og hva som kan være vanskelig med en slik hørselsnedsettelse.

Vi har fått referert positive erfaringer i forhold til bruk av tegnspråktolk i undervisningssituasjonen, både i integrert undervisning på videregående skole og på høyskole/universitet. Dette er interessant sett i lys av at alle informantene våre er primært talespråklige. Flere av dem har imidlertid, på ulike måter, lært seg noe tegnspråk som et supplement. De beskriver undervisning med og uten tolk som to radikalt forskjellige situasjoner. Med tolk blir det lettere å forstå fagene fordi de får med seg det som sies og unngår å miste viktige detaljer. Det blir mindre energikrevende å følge med, og tolkenes behov for moderat tempo kommer alle til gode. Også der hvor tolking ikke er satt inn av hensyn til vår informant, men på grunn av en annen elev/student med større hørselstap, fortelles det at tolkingen innebærer fordeler. Men flere påpeker samtidig at det å følge med på tolken og å ta notater samtidig er krevende, og at det derfor er et problem at mange lærere og forelesere er lite villige til å gi fra seg notater til elever med hørselsproblemer.

Flere av informantene uttrykker lett oppgitthet overfor det en av dem kaller "døve-fundamentalismen". De er lite opptatt av om de "egentlig er" eller "burde vært" tegnspråklige eller talespråklige. De har lært seg noe tegnspråk, enkelte på fritida ved siden av rent talespråklig skolegang, og bruker pragmatisk den kommunikasjonsmåten som de finner fungerer best i hver enkelt situasjon.

Det er interessant hvor sterkt verdien av tolkning understrekes, også når det gjelder elever/studenter som har talespråk som klart primærspråk og som har lært seg noe tegnspråk nærmest av nysgjerrighet og på fritida. Således er det mye som tyder på at det er en god strategi for integrering også av tunghørte å være relativt "raus" med bruken av tolking, gjerne i kombinasjon med velfungerende lydanlegg (høytaler og teleslynge).

Mangel på tolker, og varierende kvalitet på tolkene, er imidlertid et problem som informanter peker på. En av informantene valgte således for en tid siden å bytte studiested og flytte fordi mulighetene til å få tolking var bedre på det nye stedet. Andre har sett sannsynligheten for å kunne få tolk som ett viktig kriterium for valg av studiested allerede i utgangspunktet.

Det er få informanter blant de 20 som har kommet så langt at de er i en arbeidssituasjon. Felles for dem er imidlertid at de har håndtert overgangen utdanning-yrke på linje med annen ungdom, uten bistand f.eks. fra NAV. Våre informanter har også vært heldige og møtt arbeidsgivere som ikke har latt seg skremme av hørselsnedsettelsen. Vi vet at dette ikke uten videre er et typisk og dekkende bilde av situasjonen på arbeidsmarkedet for unge med betydelige hørselstap. Våre funn må ses i lys av at utvalget vårt er preget av en overvekt av relativt ressurssterk ungdom.

De fleste av dem som er i arbeid har valgt yrker med stort innslag av alene-arbeid på alene-kontor, noe som jo representerer en lydmessig god setting i seg selv, og et godt utgangspunkt for eventuell

tilrettelegging. De har imidlertid ikke fått foretatt spesielle tilretteleggingstiltak. Telefonen representerer ofte et problem i arbeidssituasjonen for personer med nedsatt hørsel. En informant har vært heldig og fått tildelt et kontor der det tilfeldigvis sto et telefonapparat som fungerer godt i forhold til vedkommendes behov. En annen kopler samtaler som er spesielt vanskelige (utpreget og fremmed dialekt, utydelig tale) videre til leder.

Det er i det hele tatt tydelig at det for de fleste sitter langt inne å be om at det skal gjøres spesielle ting, anskaffes spesielt utstyr eller lignende for å kompensere for deres nedsatte hørsel. Dette er på mange måter naturlig. De opplever å ha stått i en kamp mot stigmatisering og for å få være "en av de andre" opp gjennom hele oppveksten. Nå har de kommet seg i "vanlig" arbeid, på "vanlige" arbeidsplasser og på "vanlige" vilkår, og er naturlig våre for løsninger som forkludrer dette. Dessuten føler de kanskje at det er litt ekstra viktig for dem å holde på arbeidsplassen, og at de derfor vil unngå alt som kan gi ledelsen grunner til å velge bort nettopp dem ved eventuelle framtidige omorganiseringer eller nedbemanninger. De vil da være tilbakeholdne bl a i forhold til å signalisere behov som kan "påføre arbeidsgiver utgifter".

5 Konklusjoner og anbefalinger

Vi mener informantene våre gir viktig og nyttig informasjon om faktorer spesielt i skole-/utdannings situasjonen som representerer risiko for at prosessen gjennom utdanning til arbeid skal mislykkes. Nedsatt hørsel er en kommunikasjons hemning, og både tilegnelse av faglig kunnskap og sosialisering som et trygt, selvstendig, voksent individ, er avhengig av kommunikasjon. Våre informanternes erfaringer representerer et viktig signal om at ungdom med nedsatt hørsel i normal skolen fortsatt møter en skolehverdag med til dels manglende forståelse og tilrettelegging. Dette rammer spesielt sterkt fordi en i ungdomsperioden er særlig følsom i forhold til utvikling av relasjoner og selvbylde, og fordi det er i denne perioden det faglige grunnlaget for framtidig yrkesaktivitet skal legges.

Samtidig har informantene gitt mange enkeltteksempler på tilretteleggingstiltak som i betydelig grad har bedret situasjonen. Og, informantens erfaringer fra spesialskoler, der forholdene er nærmest optimalt tilrettelagt, viser at det er mulig å oppnå svært stor forbedring gjennom kunnskap og tilrettelegging.

Integrering av unge med betydelig nedsatt hørsel i normalskole uten gjennomføring av godt faglig fundert tilrettelegging teknisk/akustisk og pedagogisk, er uansvarlig, men ser ut til å være vanlig. "Redningen" for noen er overgang til spesialskole. Vi tenker at det i praksis alltid vil være behov for et slikt tilbud, men at målet må være at tilbudet til elever med nedsatt hørsel i normalskolen blir så godt at det store flertallet kan gjennomføre skolegangen der uten å oppleve "integreert isolasjon".

I det følgende oppsummerer vi våre konklusjoner og anbefalinger. Oppsummeringen bygger på inntrykkene fra samtaler med informantene i denne undersøkelsen, på erfaringer fra tidligere prosjekter (spesielt (1) og (2)) og på innspill fra deltakerne i en drøftingsdugnad, jf siste avsnitt i "Forord".

- Kunnskap om og forståelse av nedsatt hørsel ser fortsatt ut til å være en mangelfaktor i normal skolen. I hvilken grad skolene etter spørsmål kompetanse varierer, og kan se ut til å være basert på tilfeldigheter. Det synes å være behov for fastere rutiner for kompetansetilførsel fra kompetansesentrene til vanlige skoler som har elever med nedsatt hørsel. Rutinene må ikke bare omfatte startfasen, men også fange opp behovet for kompetansetilførsel når eleven begynner med nye fag/nye lærere.
- Kompetansetilførselen til skolene bør også skje på den aktuelle skole, med utgangspunkt i aktuelle elever.
- Det synes også å være behov for at temaet løftes mer fram i utdanningen og etterutdanningen av lærere og annet undervisningspersonell. Likeens er det viktig at ledere og beslutningsfattere får tilført kunnskap på området. Vi anbefaler at det etableres faste rutiner for å trekke inn hørselskompetanse i undervisningen av nye lærere på lærerhøgskolene.
- Spesiell oppmerksomhet bør vies erfaringene som høstes med elever med nedsatt hørsel i store, åpne skole-"landskap". Vi frykter vi her står overfor en "moteretning" som kan ramme denne utsatte elevgruppen (og kanskje også andre).
- Elever med nedsatt hørsel bør få en fast lærer som de kan drøfte faglige og andre spørsmål med. Dette bør skje fortløpende, etter faste rutiner, for å fange opp eventuelle problemer før de får anledning til å vokse seg store.
- Tegn-tolking i skole-/studiesituasjonen kan være et svært godt tilretteleggingstiltak også for personer som ikke er primært tegnspråklige. Kriteriene for tildeling av slik tolking bør derfor ikke ensidig vektlegge hørselstap eller primærspåk, men også i hvilken grad tolk kan virke avlastende på den enkelte elev/student.

- Informantene våre etterlyser mer proaktiv og individuell veiledning i forhold til yrkesvalg. Det er en utfordring i forhold til integrerte elever at rådgiverne i normalskolen ikke kan nok om situasjonen for personer med nedsatt hørsel. Samtidig har fagpersonene knyttet til kompetansesentrene ikke nødvendigvis spesialkunnskap om arbeidsmarkedet. Det må vektlegges å gi rådgiverne nødvendig grunnleggende hørselskompetanse, både ved å inkludere dem i kompetansebygging i regi av kompetansesentrene og ved å samarbeide mer direkte i forhold til yrkesveiledning av enkeltelever.
- Vi anbefaler at spesialskoler trekker på spesialistkompetanse i NAV-regi når det gjelder yrkesveiledning.
- Spesialskole er sannsynligvis den riktige løsningen for noen i en periode. Den faglige og sosiale mestringen de opplever der kan være avgjørende som plattform for integrert liv videre. Noen har imidlertid stilt spørsmålet om spesialskolene kan representere en så annerledes og trygg setting at overgangen til livet utenfor etter spesialskolen blir litt for stor. Vi har ikke grunnlag for å ha bestemte oppfatninger om dette, men registrerer at noen av informantene så vel som deler av fagapparatet signaliserer at dette kan være en utfordring. Spesialskolene bør så langt mulig iverksette tiltak som kan dempe tersklene i slike overganger.
- Spesialskolene bør mest mulig optimalt tilby individuelt tilpasset undervisning ut fra individuelle forutsetninger. Dette er spesielt viktig for denne målgruppen som er mer sårbare enn ungdom flest i forhold til å få et godt grunnlag for videre utdanning og deltakelse i arbeidsliv. Tilgangen til økonomiske ressurser til spesialskolene må ta høyde for dette.
- Å skaffe seg arbeidserfaring, og dokumentasjon på at man fungerer i en arbeidssituasjon, er viktig for all ungdom men ikke minst for dem som kan risikere å møte litt ekstra skepsis på arbeidsmarkedet. Arbeid ved siden av skolegang/studier, i ferier mv er derfor en viktig del av yrkesforberedelsen. Unge med nedsatt hørsel er gjerne mer slitne etter skole-/studiedag enn normalthørende, og det å skulle arbeide deler av fritiden kan derfor framstå som lite attraktivt. Dessuten får en god del av dem attføringspenger, som også utgjøre "lønn" i ferietida, og de vil få reduksjon i utbetalingen av attføringspenger dersom de får egen inntekt. Vi mener at også unge med nedsatt hørsel bør oppfordres og utfordres til å skaffe seg arbeidserfaring gjennom f eks feriearbeid. God tilrettelegging i skole-/studiesituasjonen kan bidra til at belastningen samlet sett ikke blir for høy, selv med feriearbeid. En bør revurdere regelverket knyttet til stønad slik at elever ikke føler seg "økonomisk straffet" når de søker arbeidserfaring.
- Mange unge med nedsatt hørsel ser ut til å mene at ulempene ved bruk av hjelpemidler ut over høreapparat lett blir mindre enn fordelene. Dette kan delvis skyldes manglende forståelse av muligheter, manglende opplæring/ trening i bruk og/eller overdrevet følelse av stigmatisering ved bruk. Dårlig utforming/design av hjelpemidlene kan bidra til det siste. Det ser ut til at det er svikt i formidlingsprosessen, herunder oppfølgingen av hjelpemidler. Flere informanter signaliserer at de føler at de nærmest er blitt pådyttet utstyr som de ikke har sett noen gevinst ved å ta i bruk. Dette representerer svært ineffektiv ressursbruk i tillegg til at eventuelt potensiale knyttet til bruk av hjelpemidlene ikke utnyttes. Utlån av hjelpemidler må bygge på en individuell avklaring av situasjon og behov, og følges opp gjennom praktisk utprøving med veiledning.

Referanser:

1. Øivind Lorentsen, Alf Reiar Berge: *Hørselshemmede og arbeid. En brukerundersøkelse om erfaringer og synspunkter knyttet til arbeid som livsarena*. Rehab-Nor rapport, mars 2003
2. Øivind Lorentsen, Alf Reiar Berge: "*Hørselshemmede i arbeid. Terskler og forslag til tiltak*". Rehab-Nor rapport. Februar 2006.
3. Thomas Claussen: "*Når hørelsen svigter. Om konsekvensene af hørenedsettelse i arbeidslivet, uddanningssystemet og for personlig velfærd*". København 2003. Sosialforskningsinstituttet. 03:01
4. Bitten Nordrik: "*Curriculum Vitae: Ung og ufør. Om unge uføres erfarte avgang fra arbeidslivet og deres fremtidsvurderinger*". DeFacto, Oslo, januar 2008
5. Cecilie Høj Anvik: "*Mellom drøm og virkelighet? Unge funksjonshemmede i overganger mellom utdanning og arbeidsliv*". Nordlandsforskning, NF-rapport nr 17/2006, ISBN.nr 978-82-7321-549-0.

Rehab-Nor

Prosjektet "Fra skolebenk til arbeid"

Samtaleguide

Personer som har avsluttet sin utdanning for 2-3 år siden

Versjon 25.10.07. side 1

Innledende informasjon

- Om undersøkelsen.
- Om at Rehab-Nor ikke en del av tjenestesystemet. Ikke anledning til å følge opp saker.
- Om anonymitet.
- Om at informanten kan velge ikke å svare på spørsmål som stilles.
- Om at informanten kan velge å avslutte samtalen på ethvert tidspunkt.
- Om at informanten kan etter samtalen be om at data slettes.

Dato for intervjuet: _____ Samtalen foretatt av: _____ Informant (kode) _____

Familie

Alder: _____ Kjønn: _____ Bosted (landsbygd, tettsted, by, kommune): _____

Yrke® foreldre: Mor: _____

Far: _____

Søsken: _____

Hørselshemmingen

Tunghørt: _____ Sterkt tunghørt: _____ Når inntraff h.h: _____

Noe familiært? _____

Hva skal til for god kommunikasjon? _____

Bruker du tekniske hjelpemidler? Ev. hvilke? _____

Barnehage

Gikk du i barnehage? _____ Ev. hvor lenge?: _____ Integrert/egen gruppe? _____

Erfaringer? _____

Barneskole

Integrert/egen gruppe/klasse/skole? _____

Samme skole/bytte av skole? _____

Erfaringer (tilrettelegging, trivsel mv)? _____

Ungdomskole

Integrert/egen gruppe/klasse/skole? _____

Samme skole/bytte av skole? _____

Erfaringer (tilrettelegging, trivsel mv)? _____

Videregående skole

Type videregående skole:

Helt ordinær I gruppe for h h. I klasse for h h. Spesialskole for h h.

Fagretning: _____

Hva lå bak valget av den videregående skolen?

Hva lå bak valget av fagretning?

Hvordan bodde du når du tok videregående? _____

Hva påvirket dine valg i forhold til å bo? _____

- Ved valg av skole og fagretning:
- Din rolle.
 - Foreldres rolle.
 - Venners rolle.
 - Eldre hørsels-hemmedes rolle.
 - Lærers rolle.
 - Veilederer/rådgivere i skolesystemet

Var skolesituasjonen spesielt tilrettelagt? ____ Evt. hvordan? _____

Brukte du spesielle tekniske hjelpemidler i skolesituasjonen? _____

Erfaringer med formidlingsapparatet for tekniske hjelpemidler (tilgjengelighet, innhold): _____

Kunne du fått **bedre resultater** på skolen med **bedre tilrettelegging**? Eksempler, konkretisering.

Hvordan skolesituasjonen ble opplevd

Inspirerende Interessant Passe Kjedelig Stressende

"Fadder-ordning" på skolen? _____ Hvis "ja": Ansatt på skolen eller eldre elev? _____

Erfaringer? _____

Hvilke **fag** likte du best? _____

Hva var det ved disse fagene som gjør at de var interessante? _____

Var lærerne oppmerksomme på og tok de nødvendig hensyn til din situasjon?

Trengte du støtte fra medelever? Evt. i hvilke situasjoner?

Fikk du den støtten fra medelever som du trenger? _____

Følte du at **medelevene forsto** din situasjon? _____

Hvordan opplevde du den **sosiale situasjonen** på skolen? _____

Hvordan bidro skolen til godt sosialt miljø i skolesituasjonen?

Sosial situasjon på skolen:

- Venner
- Trygt / utrygt
- Isolert / alene

Mener du at du på videregående på grunn av hørselshemmingen måtte **velge mellom gode skoleresultater og et godt sosialt liv**? (Det "totale energi-regnskapet".) _____

Råd fra arbeidskontor / NAV

Har du fått **råd om valg av utdanning/yrke** fra arbeidskontor/NAV? _____

Når fikk du eventuelt slike råd? _____

Ble rådene gitt **individuellt eller i gruppe**? _____

Hva gikk rådene eventuelt ut på? _____

Synes du rådene var **gode/relevante**? _____

Jobberfaring før/under skolegang/studier

Har du jobberfaring? _____ I så fall: Fra når? _____

Hva slags jobb(er)? _____

Ble du **tilskyndet/oppmuntret/rådet** av noen til å søke slik jobb? _____

I så fall: **Av hvem** (foreldre, venner, lærere/rådgiver, andre)? _____

Mener du at **videregående skole stimulerte** deg til å få deg arbeidserfaring? _____

Dersom ikke jobberfaring, si noe om hva som ligger bak. _____

Hva **kunne eventuelt ha vært gjort** for at du skulle fått slik arbeidserfaring? _____

Høyere utdanning etter videregående skole

Hva slags utdanning har du tatt? _____

Hadde du klart for deg **hva slag yrke/jobb du siktet inn på** da du tok denne utdanningen? _____

Når foretok du valg av utdanning etter videregående? _____

Fortell om **hva som lå bak valgene** som du har foretatt. _____

- Egne valg?
- Råd og veiledning fra andre? Hvem?
- Har konsekvensene av din hørselshemming hatt innflytelse på dine valg?

Hvilke fag var du mest interessert i? _____

Måtte du **anstrenge deg mye** for å følge med i studiene? _____

Hindret hørselshemmingen deg? _____

Kunne du fått **bedre resultater i studiene med bedre tilrettelegging**? Eksempler, konkretisering.

Fantes det en individuell "**fadder-ordning**" på studiestedet, eventuelt en "**funksjonskonsulent**" med gruppe-ansvar? _____ Synspunkter/erfaringer? _____

Var lærerne oppmerksomme på og tok de hensyn til din situasjon? _____

Var studiesituasjonen tilrettelagt for deg? _____

Hvilke erfaringer gjorde du med de som skulle støtte deg i en slik tilrettelegging? _____

Ga **videregående skole deg et godt grunnlag** (faglig, sosialt) for å gå videre med høyere utdanning?

Erfarte du usikkerhet/problemer i forhold til behov for **lavere studieprogresjon** enn normalt, finansiering mv? _____

Trengte du **støtte fra medstudenter**? _____

Forsto din situasjon? _____

Støttet medstudentene deg? _____

Liker du å være mye sammen med andre? _____

Hadde du **studievenner**? _____ Hørende/hørselshemmede? _____

Andre venner? _____ Hørende/hørselshemmede? _____

Hvordan **bodde** du i studietida? _____

Hvordan mener du at videregående skoler best kan bidra i forhold til valg av yrkesretning? _____

Hvordan kan **videregående skoler best bevisstgjøre sine elever** i forhold til deltakelse i arbeidslivet?

Nåværende situasjon

Er du **ansatt/i jobb**? _____ Type ansettelse _____

Hva slags jobb? _____

Er jobben godt tilrettelagt? _____

Hva er det som har ledet til at du har denne jobben? _____

Erfaringer fra overgangen mellom endt utdanning og ansatt i stilling _____

Erfaringer fra **møter med tjenesteapparatet** (Aetat/NAV, trygd, hjelpemiddelsentral mv) _____

Erfaringer med arbeidsgivere / ledere _____

Erfaringer med kolleger _____

Velger du å være åpen om hørselsnedsettelsen i forhold til leder og kolleger? _____

I hvilken grad mener du at utdanningen har forberedt deg for framtidig jobb? _____

Deltar du på **alle arenaene i forbindelse med jobben** (fag, jobbinnhold, møter, etterutdanning, sosialt) _____

Har du overskudd igjen til ønskede aktiviteter utenom arbeidstid? _____

Hvis ikke i jobb: **Har du vært i jobb?** _____

Hva var grunner til at jobbforhold ble avsluttet? _____

Sosialt / fritid nå:

Ofte/mye sammen med venner på fritida? _____

Fritidsaktiviteter sammen med venner: _____

Hørselshemmede/normalhørende venner? _____

Hvor søker du venner? _____

Skrives på brevark til
Briskeby skole og kompetansesenter
eller
Møller kompetansesenter

Undersøkelsen "Fra skolebenk til arbeid"

Vi kontakter deg i forbindelse med en undersøkelse som har fått navnet "fra skolebenk til arbeid". Gjennom undersøkelsen ønsker vi å høre hva ungdommer med nedsatt hørsel har erfart og hva de tenker om det å komme seg fra utdanning til arbeid. Vi sender deg dette brevet for å spørre om du kan tenke deg å delta.

Undersøkelsen gjennomføres av Rehab-Nor, i samarbeid med Hørselshemmedes Landsforbund, Briskeby skole og kompetansesenter as og Møller kompetansesenter.

Den gjennomføres ved at ansatte i Rehab-Nor har samtaler med:

- Elever i nest siste og siste skoleår i videregående skole, eventuelt lærlinger.
- Elever som har fullført videregående skole og som enten er i høyere utdanning eller ikke har begynt slik utdanning.
- Personer som avsluttet sin utdanning for 2- 4 år siden.

Samtalene vil vare i ca 1 ½ time.

Alt du forteller i en slik samtale vil bli behandlet konfidensielt. Det betyr at ditt navn ikke knyttes til noen av de opplysninger som du gir, og alle notater vil bli tilintetgjort umiddelbart etter at undersøkelsen er avsluttet. Ingen vil derfor etterpå kunne gå inn og finne ut hva akkurat du har sagt

Du bestemmer selv hvor samtalen skal skje, hjemme hos deg eller et annet sted du synes er bedre.

Vi understreker at det er frivillig om du vil delta. Du kan også trekke deg når som helst uten å oppgi grunn.

Dersom du kan tenke deg å delta ber vi deg vennligst om å sende inn svarskjemaet i vedlagte frankerte konvolutt innenEtter at vi har mottatt svarskjemaet ditt vil vi sende det videre til Rehab-Nor, som så tar kontakt med deg på sms og e-post, eventuelt telefon (etter ditt ønske), for nærmere avtale om tid og sted for samtale. Slike undersøkelser der personer blir spurt om hva de har erfart og hva de mener, er en fin måte å samle kunnskap på, og kan brukes til å forbedre eventuelle opplegg og tilbud til dem det gjelder. Vi håper at du ser positivt på undersøkelsen, og at du kan tenke deg å delta.

Vennlig hilsen

Briskeby kompetansesenter og skole

Vedlegg: Svarskjema

Svarskjema

Undersøkelsen "Fra skolebenk til arbeid" (vennligst kryss av for det som passer)

Jeg vil delta i undersøkelsen:

Jeg kan nås på følgende måte for å gjøre nærmere avtale om tid og sted

- via sms. Mitt mobil nr er: _____
- via e-post. Min adresse er: _____
- via vanlig telefon. Bruk følgende telefon nr: _____

Vennligst kryss av for det som passer i din situasjon:

Jeg er elev på videregående skole:

Jeg er for tiden lærling

Jeg er student i høgere utdanning

Jeg har avsluttet videregående skole, er ikke
i høgere utdanning og er ikke i arbeid

Jeg er i arbeid:

Sted: _____ Dato: _____

Navn:

Adresse: _____

Skjemaet sendes til: Adresse til Skole / Kompetansesenter

Rehab-Nor

Hovedkontor:

Rehab-Nor
N-1825 Tomter
Tlf: 69 92 42 00, 91 61 01 35 (mobil)
Faks: 69 92 42 01
e-mail: ovind.lorentsen@rehab-nor.no

Avdelingskontor:

Rehab-Nor avd. Arendal
Sølvfaksveien 13, N-4818 Færvik
Tlf: 37 08 65 85, 95 21 15 94 (mobil)
Faks: 37 08 65 86
e-mail: alf.reiar.berge@rehab-nor.no

Hjemmeside:

www.rehab-nor.no